

VARPAISJÄRVEN KIRKKO – RAKENNUSHISTORIASELVITYS

Kauppatie 12, 73200 Varpaisjärvi

Tilaja: Ylä-Savon evankelis-luterilainen seurakuntayhtymä

Konsultti: Arkkitehtitoimisto Arto Mattila Oy

Työryhmä:

Hannu Puurunen, arkkitehti SAFA

Arto Mattila, arkkitehti SAFA

17.2.2022

Kannen kuvat: Varpaisjärven kirkko Josef Stenbäckin piirustuksessa vuonna 1902 (KUHMU; alkuperäinen seurakunnan arkistossa). Valokuva nykytilanteesta HP

SISÄLLYSLUETTELO

1. JOHDANTO	4
1.1 Kohteen perustiedot ja suojelutilanne	5
1.2 Selvityksessä käytetyt lähteet	9
2. TAUSTAA	10
2.1 Varpaisjärven seurakunnan perustaminen	10
3. RAKENNUSHISTORIA	11
3.1 Kirkon rakentamisasioiden eteneminen Varpaisjärvellä vuosina 1901-1905	11
3.2 Lopullinen suunnitelma 1902	14
3.3 Kirkon arkkitehtuurin kuvaus	16
3.4 Valmis kirkko	17
3.5 Josef Stenbäck	20
3.6 Kirkon rakenteen kuvaus	21
3.7 Peruskorjaus vuosina 1962-63	29
3.8 Uudet kirkonkellot 1972	30
3.9 Korjaukset 1989-1993	31
3.10 Peruskorjaus vuosina 1991-93	32
3.11 Korjauksia 2000-luvulla	41
4. NYKYTILANNE	42
5. YHTEENVETO	51
6 LÄHTEET	52

1. JOHDANTO

Rakennushistoriaselvityksen tarkoituksena on esitellä Varpaisjärven kirkon rakennushistorian vaiheet ja rakennuksen ulko- ja sisäarkkitehtuurin tärkeimmät piirteet. Tavoitteena on antaa ajantasainen kuva rakennuksen säilyneisyydestä ja arvoista tulevien muutosten, korjaussuunnitelmien ja päätöksenteon pohjaksi.

Selvityksen on Ylä-Savon seurakuntayhtymän toimeksiannosta laatinut Arkkitehtitoimisto Arto Mattila Oy. Työn vastuuhenkilönä on arkkitehti Arto Mattila. Hän on kirjoittanut erikseen mainitut osat selvityksestä. Pääosan selvityksestä on laatinut arkkitehti Hannu Puurunen (Arkkitehtitoimisto Hannu Puurunen Oy toimii hankkeessa alikonsulttina).

Nilsiän emäpitäjä oli vuonna 1900 jaettu kolmeen osaan eli Nilsiään, Muuruveteen ja Varpaisjärveen. Näihin kaikkiin rakennettiin uudet kirkkorakennukset 1900-luvun alussa. Kaikki kolme kirkkoa suunnitteli ja myös urakoi arkkitehti Josef Stenbäck.

Varpaisjärven kirkko rakennettiin vuosina 1902-1904 Stenbäckin vuonna 1902 laatimien suunnitelmien mukaan. Huomattavimmat korjaukset ja muutokset kirkossa on tehty 1930-luvulla sekä vuosina 1962-63 ja 1989-1993.

Varpaisjärven kirkonkylää noin 1925-1935. KUHMU

1.1 KOHTEEN PERUSTIEDOT JA SUOJELUTILANNE

Arto Mattila

KIRKON SUUNNITTELIJA JA VALMISTUMIS-
VUOSI

Arkkitehti Josef Stenbäck, 1902

Kirkko rakennettiin vuosina 1902-1904 ja vihittiin
käyttöön 2.10.1904.

SIJAINTI JA KIIINTEISTÖ

Osoite: Kauppatie 12, 73200 Varpaisjärvi.

Kiinteistötunnus: 402-430-2-213 ”Kalmisto” (eril-
lään sijaitseva hautausmaa on samalla kiinteistötun-
nuksella).

Kiinteistön omistaja:

Ylä-Savon ev.lut. seurakuntayhtymä

Laajuustiedot:

- pinta-ala 780 kem²
- tilavuus noin 3800 m³

Kirkon sijainti Varpaisjärven taajamassa. Ylä-Savon karttapalvelu.

KÄYTTÖHISTORIA

Rakennus on koko historiansa ajan toiminut Varpaisjärven evankelis-luterilaisen seurakunnan kirkkona.

Kirkon tiloissa on tehty vain kokonaisuuden kannalta vähäisiä muutoksia.

KAAVATILANNE

Arto Mattila

Maakuntakaava

Pohjois-Savon maakuntakaava, vahvistettu Ympäristöministeriössä 7.12.2011.

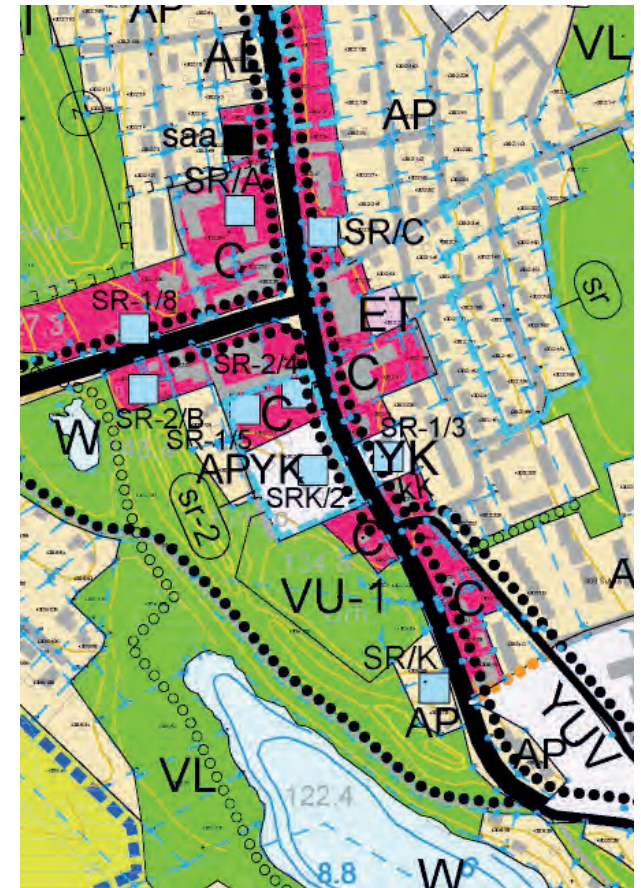
Kirkko sijaitsee taajamatoimintojen alueella

- ca-21 merkintä: alakeskus, merkinnällä osoitetaan seudullisesti merkittävä keskustoimintojen alakeskuksia, joihin sijoittuu seudullisia yksittäisiä ja julkisia palveluita.
- taajaman kulttuuriympäristö, osa-alue 27.100
- tärkeä tai vedenhankintaan soveltuva pohjavesialue
- kirkko on merkitty rakennussuojelukohteena sr 150 -merkinnällä.

Yleiskaava

Varpaisjärven osayleiskaava, hyväksytty 15.9.2015.

- kirkon tontti on merkitty YK: Kirkkojen ja muiden seurakunnallisten rakennusten alue.
- SRK/2-merkintä: Kirkkolain nojalla suojeltu rakennus. Kirkkolain nojalla suojeltu kirkollinen rakennus. Korjaus- ja muutostyöstä on pyydetty museoviraston lausunto (numero kauttavii-van jälkeen viittaa kaavaselostukseen).
- sr-2 aluementä: Maakunnallinen kulttuurihistoriallisesti arvokas kirkon ympäristön alue. Alueen suunnittelussa ja rakentamisessa on huomioitava kulttuuriympäristön vaaliminen, kulttuuriarvojen turvaaminen ja ominaispiirteiden säilyttäminen.

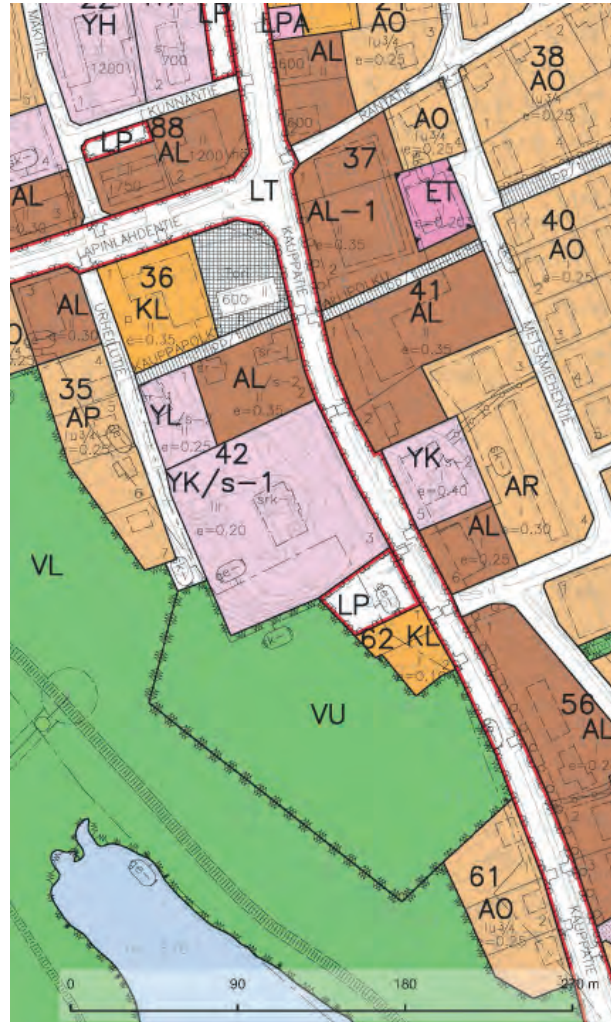
Osa Varpaisjärven kirkokylää koskevasta osayleiskaavasta (2015). Kirkko on kuva-alan keskellä, merkinnät YK, SRK/2. Kirkon lähiympäristöllä on merkintä sr-2.

Asemakaava

Varpaisjärven keskustan asemakaava, hyväksytty 26.6.2009.

- kirkon tontti on merkitty YK/s-1: kirkollisten rakennusten korttelialue, jolla alueen ympäristön ominaispiirteet säilytetään. Alueella sijaitsee muistomerkkejä ja vastaavia sekä kiviaitaa ei saa hävittää eikä muuttaa siten, että niiden historiallinen/maisemallinen arvo vaarantuu.
- kirkko sijaitsee rakennusalalla, jossa merkintä srk-1
- III merkintä tarkoittaa rakennuksen suurinta kerrosmäärää, 3 kerrosta
- e=0.20 tarkoittaa suurinta mahdollista rakennus-oikeuden määrää suhteessa tontin pinta-alaan
- aluumerkintä ge-1
- aluumerkintä sk-1

Kirkon pohjoispuolella on AL-alueella Varpaisjärven entinen kunnantupa ja sen lämpökeskusrakennus, jotka molemmat on suojeltu merkinnällä sr-1. Kunnantuvan tontin länsipuolella on YL-alueella kunnan entinen viljamakasiini, jolla myös on suojelumerkintä sr-1.

Kirkkoa vastapäätä, tien toisella puolella on YK-ton-tilla seurakuntatalo. Tontilla on kaavassa määräys /s-2. ”Alue, jolla ympäristön ominaispiirteet säilytetään. Alueella tapahtuvan uudis- ja korjausrakentaminen, sekä muut ympäristöä muuttavat toimenpiteet tulee sopeuttaa ympäristön ominaispiirteisiin.”

Varpaisjärven keskustaa vuodelta 2009 olevassa asemakaavassa. Kuva-alan keskivaiheilla korttelissa 42 on kirkko YK/s-1 -merkintöineen. Kirkon pohjoispuolella on AL-alueella Varpaisjärven entinen kunnantupa ja sen lämpökeskusrakennus, jotka molemmat on suojeltu merkinnällä sr-1. Kunnantuvan tontin länsipuolella on YL-alueella kunnan entinen viljamakasiini, jolla myös on suojelumerkintä sr-1. Kirkkoa vastapäätä, tien toisella puolella on YK-ton-tilla seurakuntatalo.

KIRKKOLAIN SUOJELEMA RAKENNUS

Varpaisjärven kirkko on suojeltu voimassa olevan kirkkolain (1054/1993) nojalla.

Kirkkolain mukaan kirkollisia rakennuksia ovat kirkot, kellotapulit, siunaus- ja hautakappelit sekä hautausmaalla olevat niihin rinnastettavat rakennukset.

Kirkkopihaan, sen ja hautausmaan aitaan ja sankarihautausmaahan sovelletaan samoja säädöksiä kuin rakennuksiin. Lain mukaan kirkollisen rakennuksen suojelun tavoitteena on turvata kirkollinen rakennettu kulttuuriympäristö osana kulttuuriperintöä sekä vaalia sen ominaisuutta ja erityispiirteitä, ja edistää kestävää hoitoa ja käyttöä.

Kirkollinen rakennus, joka on rakennettu ennen vuotta 1917, on suojeltu kirkkolain nojalla. Kirkkolakiin sisältyvä kirkollisen rakennuksen suojelu edellyttää korjaussuunnitelman viranomaiskäsitteilyä. Seurakunnan ylin päättävä elin on kirkkovaltuusto, joka valitaan seurakuntavaaleissa neljän vuoden välein. Kirkkovaltuusto valitsee kirkkoneuvoston, joka vastaa käytännön johtamisesta ja valmisteleen asiat kirkkovaltuustolle päätettäväksi.

Jos korjaushanke sisältää olennaisia muutoksia rakennuksen sisa- tai ulkoasuun, on suunnitelmaa koskeva kirkkovaltuuston päätös alistettava Kirkkohallituksen vahvistettavaksi. Kirkkohallitus on kirkon ylin päättävä elin. Kirkkohallitus pyytää Museovirastolta lausunnon suunnitelmista.

KIRKON LÄHIMILJÖÖ

Sutelan kylä oli vähitellen muodostunut Lapinlahden tien ja Nilsiästä Rautavaaralle johtavan tien risteykseen. Kylän maisemaa leimaa korkeahko, kaakko-luonteissuuntainen soraharju, jonka itäpuolelle, harjun ja Varpanen-järven väliselle loivasti järveen päin laskevaan maastoon kylätaajama on pääasiassa kasvanut.

Kirkko rakennettiin Nilsiään päin johtavan tien vartee, aivan kylän keskustaan. Kirkolle varattu tontti oli suhteellisen tasainen ja maapohjaltaan rakentamiseen sopiva.

Kirkkoa vastapäätä, tien toisella puolella olevan seurakuntatalon vanhempi osa on vuodelta 1959 (arkkit. Esko Laitinen; rakennuslupahakemus vuonna 1958), laajennus 1980-luvulla (arkkitehti Juha Paldanius).

Kirkkomaan pohjoispuolella sijaitsee vuonna 1911 valmistunut entinen Varpaisjärven kunnantupa. Samalla tontilla sijaitsee myös vuonna 1906 valmistunut Varpaisjärven entinen lainajyvästö eli pitäjänmakasiini, joka nykyään toimii käsityökeskuksen talona. Kunnantuvasta ja sen tontilla olevista rakennuksista on vastikään laadittu rakennushistoriaselvitys.¹

¹ Varpaisjärven kunnantupa, rakennushistoriaselvitys. FCG suunnittelu ja tekniikka / Julia Virkkala, 17.9.2020.

Kyläkuvallisesti kirkko, entinen kunnantupa ja entinen viljamakasiini muodostavat ehyen, 1900-luvun alun kirkonkylästä muistuttavan kokonaisuuden, joka hahmottaa voimakkaasti kirkonkylän identiteettiä.

Kirkkomaan yhteydessä on sankarihautausmaa. Ruumishuone kirkon lähetyville valmistui 1969. Vuonna 1908 käyttöön vihitty Varpaisjärven hautausmaa sijaitsee kirkonkylän pohjoispäässä.

1.2 SELVITYKSESSÄ KÄYTETYT LÄHTEET

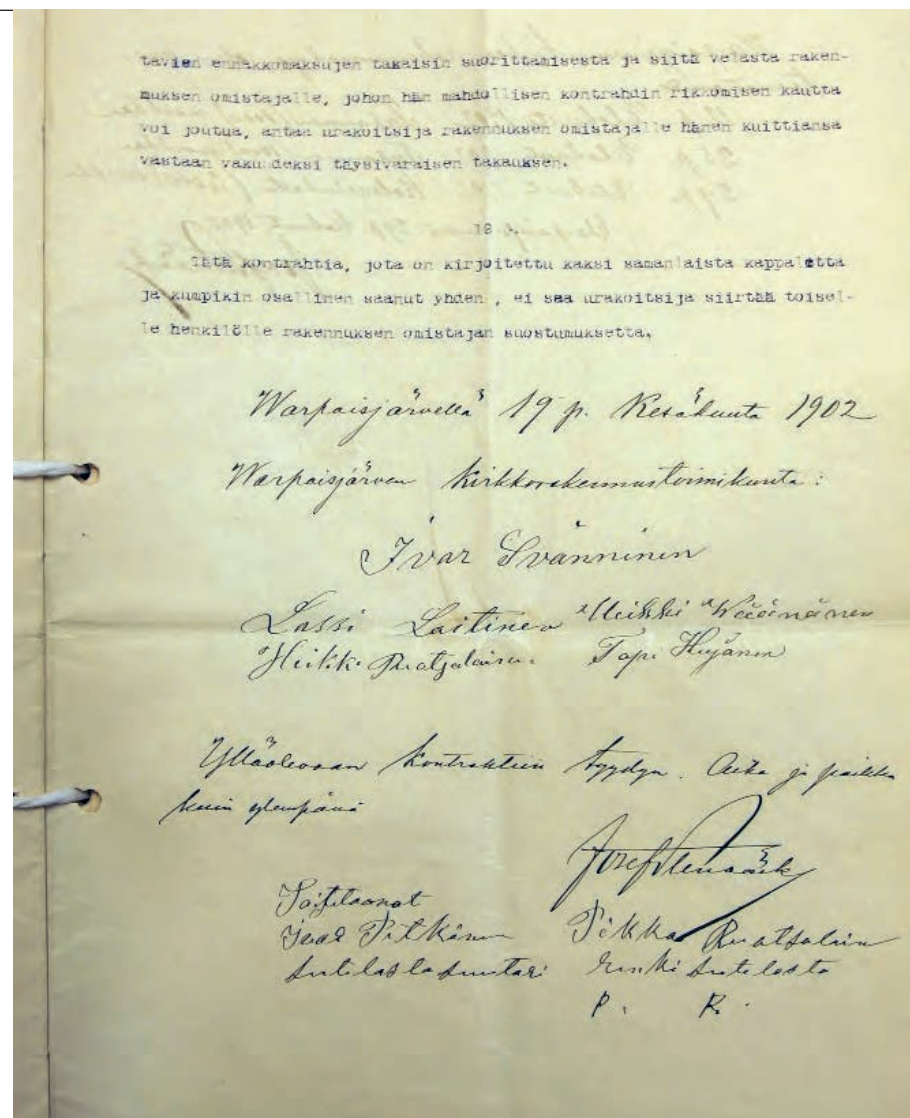
Varpaisjärven seurakunnan muodostamista ja kirkon rakennusvaihetta on Eero Erola kuvannut tiiviisti *Varpaisjärvi*-kirjassa (toim. Marjatta Haara ja Pekka Haara, 1986). Nilsin seurakunnan jaosta Nilsin, Muuruveden ja Varpaisjärven seurakunniksi on kirjoittanut Niilo Lintunen kirjassaan *Saman armon alla, Nilsin seurakunnan historia* (2005). Varpaisjärven seurakunnan alkuvaiheita ja kirkon rakennushanketta koskevat yleistiedot olen ottanut pääasiassa näistä teoksista. Kirkon suunnittelun, rakentamisen ja myöhempien korjausten osalta yksityiskohtaisempia tietoja olen etsinyt nykyisin Ylä-Savon seurakuntayhtymän arkistossa säilyttävästä Varpaisjärven seurakunnan arkistosta (VSRKA). Ikäväksi puutteeksi osoittautui, että kirkon korjauksiin 1960- ja 1970-luvuilla liittyvät asiakirjat ovat kadonneet.

Kuopion museon (KUHMU) arkistosta olemme saaneet käyttöön valokuvat Stenbäckin alkuperäispiirustuksista sekä valokuvia kirkosta 1900-luvun alkupuolella, joista pääosa on peräisin Museoviraston (MV) kuva-arkistosta.

Hannu Puurusella ovat tallessa 1990-luvun peruskorjaushankkeen arkkitehtisuunnitelmat, jotka hän teki hankkeen pääsuunnittelijana Restauroidivat arkkitehdit Puurunen ja Tomminen nimissä.

Selvitystyön loppuvaiheessa Hannu Puurunen on saanut käydä monia antoisia keskusteluja Stenbäckin kirkkoja tutkineen ja Varpaisjärven kirkonkin hyvin tuntevan FM Helena Riekin kanssa.

Varpaisjärven kirkon rakennustoimikunnan edustajien ja Josef Stenbäckin allekirjoitukset urakkasopimuksessa 19.6.1902. VSRKA

2. TAUSTAA

2.1 VARPAISJÄRVEN SEURAKUNNAN PERUSTAMINEN

Nilsin pitäjä jaettiin vuonna 1900 keisarin vahvistamalla senaatin päätöksillä kolmeen osaan eli Nilsiin, Muuruveteen ja Varpaisjärveen (Muuruveden osalta senaatin päätös 25.1.1900 ja Varpaisjärven 8.6.1900). Koska Muuruvedellä ja Varpaisjärvellä ei ollut kirkkoa ennestään ja Nilsin vanha kirkko oli uusittava, tarvittiin yhdellä kertaa kolme uutta kirkkorakennusta. Nämä kaikki sai arkkitehti Josef Stenbäck erillisinä tehtävinä suunniteltavakseen ja sitten myös urakoitavakseen.

Seurakunnan itsenäistymisen jälkeen Nilsin ja Varpaisjärven seurakuntien yhteinen kirkonkokous käytti vuosina 1900-1910 ylintä päätösvaltaa. Nilsin rovasti John Th. Dahlström johti kirkonkokoukset. Hän toimi muutenkin innokkaasti seurakuntajaon suunnittelussa ja uusien kirkkojen rakentamisessa.

Kirkkolain mukaan ei voinut julistaa kirkkoherran virkaa haettavaksi ennen kuin seurakunnalla oli oma pappila. Virkatalolautakunta ja pappilan rakennustoimikunta valittiin vasta kirkon valmistumisen jälkeen vuonna 1907. Nilsin papisto huolehti seurakunnan hoidosta, kunnes ensimmäiseksi Varpaisjärven kirkkoherraksi valittiin pastori Kleofas Hylander (myöh. Hyvämäki). Hän asettui jo vuonna 1908

asumaan Varpaisjärvelle ennen kuin sai 1.12.1909 virallisen määräyksen hoitaa kirkkoherran virkaa. Ensimmäisen kirkkoneuvoston seurakunta valitsi vuonna 1909 ja ensimmäiset kirkkovaltuusmiehet vuonna 1922.

3. RAKENNUSHISTORIA

Hannu Puurunen

3.1 KIRKON RAKENTAMISASIOIDEN ETENEMINEN VARPAISJÄRVELLÄ VUOSINA 1901-1905

2.6.1901 pidetyssä kirkonkokouksessa oli tehty päätös Varpaisjärven uuden seurakunnan olojen järjestyä varten asetettavasta toimikunnasta. Toimikuntaan oli valittu puheenjohtajaksi talollinen Lauri W. Laitinen ja jäseniksi talolliset Pekka Tuovinen, Lassi Laitinen, Pekka Taskinen, Ville Roivainen, Paavo Ruotsalainen, Antti Keinänen ja Pekka Ruotsalainen sekä lampuodit Fabian Ikäheimo ja Tobias Hujanen.

Toimikunnan tehtäväksi annettiin valmistella ehdotus kirkon paikasta ja rakennusmateriaalista seuraavaa kirkonkokousta varten.

Toimikunta esitti vaihtoehtoina kirkon sijaintipaikaksi Sutisenmäkeä läheltä Syvärinpäätä ja toisena Sutelan kylää. Paikkakysymys ratkesi, kun talollinen Heikki Ruotsalainen tarjosi maatilastaan, Martikkalasta, Sutela n:o 2:sta kirkon tonttia varten 1,5 ha määräalan ja hautausmaan perustamista varten maantien varresta n. 300 metriä pohjoiseen päin 6 ha määräalan, yhteensä 300 markan kauppahinnasta. Kauppakirja allekirjoitettiin 1.3.1902.

Kirkon rakennusmateriaalista käytiin useita keskusteluja. Ilmeisesti rovasti Dahlström oli pohjustanut Nilsian pitäjän alueen kolmen kirkon rakentamisasiaa olemalla yhteydessä arkkitehti Josef Stenbäck-

kiin. Stenbäck oli aktiivinen ja laati vuonna 1901 luonnokset kirkkoja varten. Varpaisjärven toimikunta käsitteli Stenbäckin luonnosta kokouksessaan 16.11.1901. Stenbäck tuli kokoukseen esittelemään luonnospiirustusta sekä laatimiaan kustannusarvioita kivisestä ja puisesta kirkosta.¹ Hän sai toimikunnan vakuuttuneeksi siitä, että kirkko kannattaa rakentaa kivistä. Rakennuskustannusten vertailussa puinen kirkko tulisi Stenbäckin mukaan vain hie- man halvemmaksi kuin kivikirkko, mutta kun puu- kirkon voisi olettaa kestävän noin 100 vuotta, kivi- sillä holveilla varustetun kivikirkon Stenbäck sanoi kestävän 500 vuotta.

Toimikunta päätyi suosittelemaan kirkonkokoukselle kivikirkon rakentamista, perustellen asiaan mm. seuraavasti:

- sopivaa kiviainesta on paikkakunnalla runsaasti
- ”vahvempien puiden saanti on jo miltei mahdotonta”
- kivikirkolle on parempi mahdollisuus saada valtion lainaa.

Toimikunta myös hyväksyi osaltaan Stenbäckin luonnospiirustukset ”täydellisempien piirustusten pohjaksi” sekä suositteli kirkon teettämistä urakalla

¹ ”Kivistäkö vai puusta on Warpasenjärven uusi kirkko rakennettava”. Stenbäckin lausunto rakennusaineista. Helsinki lokakuu 1901. VSRKA

ja rakennustyön antamista ”täysin varmalle ja ammattisivistyksen saaneelle arkkitehti Stenbäckille”. Urakka-ajaksi, jona kirkon on oltava valmis, ehdotettiin kolme vuotta.

Toimikunta päätti myös ehdottaa 100 000 markan lainan hakemista valtiolta sekä lisäksi, että rakennusaineiksi pyydetäisiin puita valtion metsästä 15 000 markan arvosta.

Toimikunta otti myös tehtäväkseen ”katsella paikkaa, joka maalaatunsa ja luonnonkauneutensa puolesta olisi soveliaain kirkon rakennukselle”.

Yhteisessä kirkonkokouksessa 17.11.1901 päätettiin toimikunnan ehdotusten mukaan rakentaa kirkko kivistä Stenbäckin suunnitelmien mukaan, teettää kirkko urakalla ja hakea valtion lainaa ja pyytää puita valtion metsästä.

Samalla päätettiin valita kirkonrakentamistoimikunta ja sen tehtävistä. Toimikuntaan valittiin viisi varsinaista ja kolme varajäsentä: varsinaisiksi talolliset Heikki Väänänen, Pekka Ruotsalainen, Iivo Vänninen, Heikki Ruotsalainen ja Lassi Laitinen, varalle lautamies Tobias Hujanen, talollinen Junnu Vänninen ja talollinen Antti Huttunen.

Tämän Nilsian kirkkoherra Dahlströmin vetämän kirkonkokouksen perusteella kirkkohankkeen toteuttaminen siirtyi suurin valtuuksin rakennustoimikunnalle, joka ryhtyikin nopeasti toimiin.

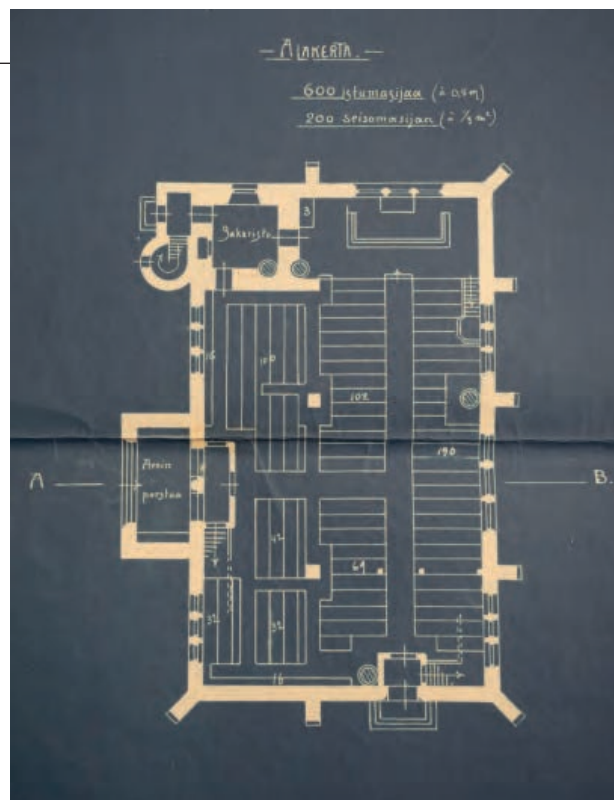
Toimikunnan ensimmäisessä kokouksessa 5.1.1902 valittiin toimikunnan puheenjohtajaksi Iivo Vänninen (etunimi esiintyy myös muodossa Iivar ja sukunimi muodossa Svänninen) ja sovittiin puheenjohtajan tehtävistä. Hänen tuli mm. pyytää L. W. Laitiselta ”kaikki kirkollisiaan kuuluvat paperit”.

1.2.1902 toimikunta päätti tilata Josef Stenbäckiltä ”kaikki piirustuslajit rakennettavaksi aiotun kirkomme tarpeeksi”. Valtion lainaa anomaan valittiin lähetystö, johon tulivat Vänninen, Heikki Ruotsalainen ja L. W. Laitinen. Näille annettiin tehtäväksi tiedustella myös ”ammattisivistyksen saanutta henkilöä” kirkon rakentamisen valvojaksi.

Huhtikuun lopulla Stenbäck lähetti toimikunnalle kirkon lopulliset piirustukset sekä työselityksen ja kustannusarvion. Suunnitelmiin liittämässään kirjeessä 26.4.1902 Stenbäck antaa ohjeet kuinka hakemus liitteineen lähetetään tuomiokapituliin ja sieltä edelleen senaatin vahvistettavaksi.

Jo aiemmin Senaatille jätetystä lainahakemuksesta Stenbäck mainitsee: ”Seurakunnan lainahakemus on nykyään Valtionkonttorissa. Olen kolme eri kertaa siellä käynyt asiaa jouduttamassa, ja sain lopulta lupauksen, että asiakirjat ensi viikolla – s.t.s. huhtikuun viime tahi toukokuun ensi päivinä lähetetään takaisin senaattiin. Milloin rahaa voidaan antaa tuntuu olevan olevan epätietoista vaan hyvä toivo annettiin.”

Luonnospirustusten perusteella laatimaansa kustannusarviota, johon hän on valmis sitoutumaan, Stenbäck kertoo saaneensa alennettua 117 500 markasta 110 000 markkaan. Lisäksi jos urakan ulko-

Josef Stenbäckin luonnos Varpaisjärven kirkoksi vuodelta 1901. 1. kerroksen pohja, julkisivu ja leikkaus. VSRKA

puolelle jätetään kellot, valaistus, urut sekä piirustusten ja työn valvonnan kustannukset, jotka hän arvioi yhteensä 20 900 markaksi, urakkahinta alenee 89 100 markaksi. Stenbäck lisää kuitenkin: ”Jos rakennustoimikunta kuuluttaa työni kilpailtavaksi, olen tästä sitoumuksesta vapaa.” Lisäksi hän sanoo, että hänen puolestaan urakkasopimus voidaan tehdä jo ennen piirustusten vahvistustakin: ”Otan nimittäin vastatakseni siitä, ettei vahvistusta niille kielletä.” Lopuksi hän kertoo, että kirkon työpiirustukset ovat jo tekeillä.

Rakennustoimikunta käsitteli Stenbäckin tarjousta ja suunnitelmia kokouksessaan 18.6.1902. Toimikunta hyväksyi suunnitelmat ja kustannusarvion toimitettavaksi senaatin vahvistettaviksi.

Myös Stenbäck oli mukana kokouksessa esittelemässä suunnitelmia ja urakkatarjousta - hänellä oli jopa valmis urakkasopimus mukanaan.

Toimikunta hyväksyi Stenbäckin tarjouksen, 89 100 markkaa, ja urakkasopimus seurakunnan ja rakennustoimisto J. Stenbäckin välillä allekirjoitettiin heti seuraavana päivänä, 19.6.1902. Lisäksi toimikunta päätti, että työ aloitetaan, kun tieto valtion lainan myöntämisestä saadaan. Urakkasopimuksen mukaan työn tuli olla valmis viimeistään 1.11.1904.

Pöytäkirjaan on myös merkitty toimikunnan jäsenen käyneen yhdessä Stenbäckin kanssa tutkimassa lähiseutuvilla olevia mahdollisia kivenottoaikoja. Stenbäck oli tutustumisen perusteella tehnyt nopeasti uuden suunnitelman rakentamisessa käytettävistä kivilajeista. Muistiossaan 19.6.1902 hän sanoo todetun, että valtakivenä paikkakunnalla on ”erittäin kova mustanharmaa tai musta gneissi-graniitti”, kun sen sijaan aiemmin ajateltua harmaata graniittia löytyi huonommin.²

2 Teknikern-lehdessä 29.6.1904 julkaistussa artikkelissa Stenbäck kertoo, että Varpaisjärvellä valtakivilajeina olivat vaikeasti työstettävä diabaasi ja hauras gneissi. Vasta lukuisten koeporausten jälkeen löydettiin noin viiden kilometrin päästä kirkonpaikasta jotensakin käytettävissä olevaa tummanharmaata

Senaatin kirkollisasiain toimikunta vahvisti piirustukset, työselityksen ja kustannusarvion 2.12.1902 määräten samalla yleisten rakennusten ylihallituksen valvomaan työn toteutusta.

Rakennustyötä johti rakennusmestari Kaarlo Lappalainen ja puuseppänä toimi Pekka Taskinen. Urakatyötä valvoi osaltaan Josef Stenbäck itse, mutta arkkitehti pystyi tietysti vain harvoin käymään työmaalla. Loppukesästä 1902 eli työn aloitusvaiheessa hänen poikansa Antero oli valvomassa työmaata.³ Ammatitaitoiset kivi- ja kirvesmiehet olivat lähinnä paikkakuntalaisia. Lisäksi tiedetään, että lapinlahtelainen Sakari Halonen ja mahdollisesti hänen veljensä Olli Halonen, joka oli maalari, työskentelivät Varpaisjärven kirkonrakennuksella.⁴

Kirkon rakentaminen oli aloitettu rakennuspaikan raivauksella, perustusten kaivulla ja perusmuurien teolla syksyn 1902 aikana, jo ennen senaatin päätöksen saamista. Lääninarkkitehti Julius Basilierin tarkastaessa työmaan 20.12.1902 peruskaivannot olivat valmiit ja perusmuurien teko oli aloitettu. Kun Basilier seuraavan kerran tarkasti työmaan 15.5.1903, kirkon kivijalka ja perusmuurit olivat valmiit. Maraskuun alkupuolella 1903 olivat kirkon seinämuu-

graniittia.

3 Lintunen 2005, 43.

4 Olen saanut tiedon lapinlahtelaiselta historian opettajalta Mirja Lehikoiselta, joka on tutkinut Sakari Halosen vaiheita.

rit valmiit tornin yläosaa lukuunottamatta, tiiliholvaukset olivat valmiit, vesikatto rakennettu, ikkunat asennettu paikoilleen ja kirkko varustettu tilapäisillä kaminoilla kuivatusta varten. Lääninrakennuskonttorin v.t. esimies Eskil Hindersson kirjasi nämä asiat tarkastuskertomukseensa 14.11.1903.

Kirkko valmistui lokakuuhun 1904 mennessä. Lääninarkkitehti S. von Nandelstadh tarkasti kirkon 1.10.1904, jolloin hän totesi sen rakennetuksi huolellisesti ja vahvistettuja piirustuksia noudattaen. Kirkko oli muutoin valmis, mutta ainoastaan ukkosenjohdattimen alaosa puuttui.⁵

Kirkko vihittiin tehtävänsä heti seuraavana päivänä, Mikkelinpäivänä 2.10.1904, ja nimettiin Pyhän Mikaelin kirkoksi.⁶ Vihkimisen suoritti Kuopion hiipakunnan piispa Juho Forsman (Koskimies).

Samana päivänä, 2.10. piti rakennustoimikunta vielä kokouksen ja päätti maksaa Stenbäckille loput urakkahinnasta. Stenbäck puolestaan luovutti toimikunnalle kirkon avaimet ja lahjoitti kirkkoon alttaritekstiilit ja kuorin seinämaalauksen.

5 v. Nandelstadh lähetti tarkastuskertomuksen 5.10.1904 toimikunnalle.

6 Erola 1986, 196. Esimerkiksi kirkon esitteessä 1970-luvun lopulta mainitaan virheellisesti, että vihkiminen olisi tapahtunut vasta heinäkuussa 1905.

3.2 LOPULLINEN SUUNNITELMA 1902

Josef Stenbäckin Helsingissä
1902 signeeraamat kirkon
julkisivupiirustukset. KUHMU,
alkup. VSRKA

·WARPAISJÄRVEN SEURAKUNTAAN RAKENNETAVAN
UUDEN KIRKON PIIRUSTUS·

·WARPAISJÄRVEN SEURAKUNTAAN RAKENNETAVAN
UUDEN KIRKON PIIRUSTUS·

3.3 KIRKON ARKKITEHTUURIN KUVAUS

Varpaisjärven vuonna 1904 valmistunut kirkko kuuluu Stenbäckin 1900-luvun alun luonnonkivistä rakennettuihin kirkkoihin, joissa tavoitteena oli käyttää paikallista kiveä, jos sitä suinkin oli saatavilla. Kiven käyttö sopi uuteen 1900-luvun alun kansallisromantiikan sävyttämään arkkitehtuuriin, johon aiheet ja materiaalit haettiin Suomen historiasta. Niinpä Stenbäckin suunnittelemat, Pohjois-Savoon rakennetut Varpaisjärven (1904), Muuruveden (1904), Sonkajärven (1908) ja Nilsiä (1906) kirkot muodostavat arkkitehtuurinsa lisäksi myös mielenkiintoisen paikallisista kivityypeistä kertovan ryhmän. Myös kiven työstö poikkeaa kirkkoissa jonkin verran.

Varpaisjärven kirkko on muodoltaan tornillinen ja pohjakaavaltaan epäsymmetrinen ristikirkko. Kuten Stenbäckin muutamissa muissa pieniin seurakuntiin suunnittelemissa kirkkoissa pohjakaava on kaksilivainen. Detaljit (esim. oviheloitukset) ja rakennusosien muotokieli (esim. ikkunat) heijastelevat Jugendia.⁷

Kirkkorakennuksissa tavoiteltiin elävää ja maalauksellista kokonaisvaikutelmaa massojen vapaalla ryhmittelyllä sekä uuden ornamenttiikan käytöllä aikaansaadulla pintavaikutelmalla. Kirkkotilakin oli

lyhyt ja leveä sekä epäsymmetrinen, ts. ilmensi saarnakirkon luonnetta. Luonnonkiviarkkitehtuuria pidetään yleensä Stenbäckille luonteenomaisena, alueena, jolla ”stenbäckiläisyys” selvimmin tulee ilmi. Tästä tyylistä tuli tavallaan 1900-luvun alkuvuosi-kymmenen kirkkotyyli. Suunnitellessaan kirkkotilaa Stenbäck otti selvästi huomioon saarnakirkon vaatimukset pyrkien lyhyeen ja leveään kirkkosaliin, jossa näkyvyys saarnatuoliin oli mahdollisimman hyvä. Epäsymmetrisyyden hän otti myös huomioon, tavoitellen lisäksi maalauksellista yleisvaikutelmaa vapaan rakennusosien ryhmittelyyn, jugendmuotojen ja materiaalin avulla. Kirkot olivat holvattuja ja holvityypit kansallisromanttisia. Varpaisjärven ohella Stenbäckin kirkkojen *kansallisromanttiseen huipenukseen* luetaan usein Muuruveden ja Koiviston kirkot, jotka Varpaisjärven tapaan valmistuivat vuonna 1904.⁸

8

Korhonen 1984.

---

⁷ Pohjois-Savon kulttuuriympäristöselvitys osa 2. Pohjois-Savon liiton julkaisu A:66, Kuopio 2011. s. 291-292.

3.4 VALMIS KIRKKO

Kirkko valmistui sovitussa aikataulussa lähes tarkalleen Stenbäckin laatimien piirustusten mukaisena. Muutoksia olivat ulkoseinien kiven väri sekä ikkunoita ja ulko-ovia kehystävien kivikaarien materiaalit ja työstötapa. Nämä muutokset oli Stenbäck esitellyt rakennustoimikunnalle ennen urakkasopimuksen laatimista. Vaaleanharmaan graniitin tilalle ulkoseinien päämateriaaliksi tuli aiemmin kuvatulla tavalla ”mustanharmaan graniitti”. Ovien ja ikkunoiden pielikaariin Stenbäck lisäsi kapean kaistaleen paikkakunnan valtakiveä eli diabaasia.

Työvaiheessa Stenbäck näyttää lisänneen julkisivujen päätykolmioiden räystäisiin detalleja. Kolmioiden huipuissa on ristiin menevät kaariaiheet ja alapäässä otsalautoja on levitetty. Lisäksi kaikki nämä räystäiden päätylaudat pellitettiin.

Julkisivupiirustuksissa on kirkon katot esitetty punaisina, mutta toteutunut sementtipaanukatto oli todennäköisesti väriltään harmaa ja mahdollisesti tornin peltikatto maalattiin myös samanväriseksi.

Nykyasuun verrattuna on myös huomionarvoista, että kirkon ikkunat ja ulko-ovet maalattiin alunperin ulkopuolelta tumman ruskeiksi, kuten julkisivupiirustuskin näyttää.

Seurakunta jätti varojen puutteen takia toistaiseksi hankkimatta urut ja valaistuslaitteet eli kynttiläkruunut.

Fig. 5. Warpaisjärvi kyrka.

Varpaisjärven, Muuruveden ja Nilsiän kirkkojen perspektiivipiirrokset Josef Stenbäckin artikkelin *Tre nya kyrkor i Nilsjö* yhteydessä. Teknikern 29.6.1904, no 366.

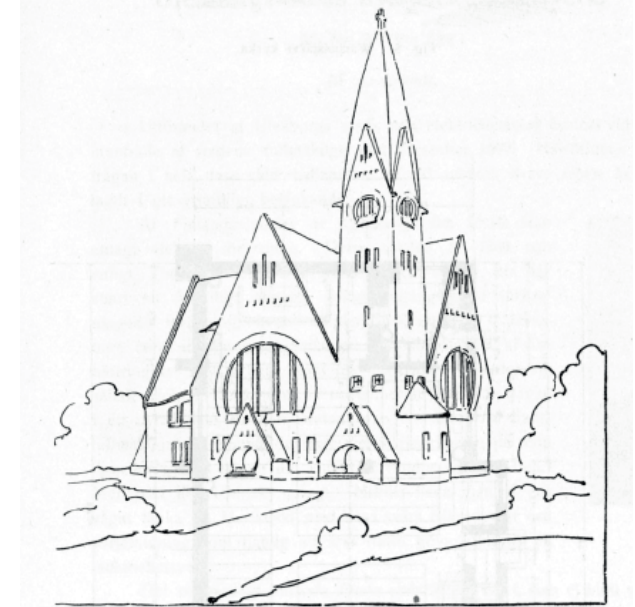
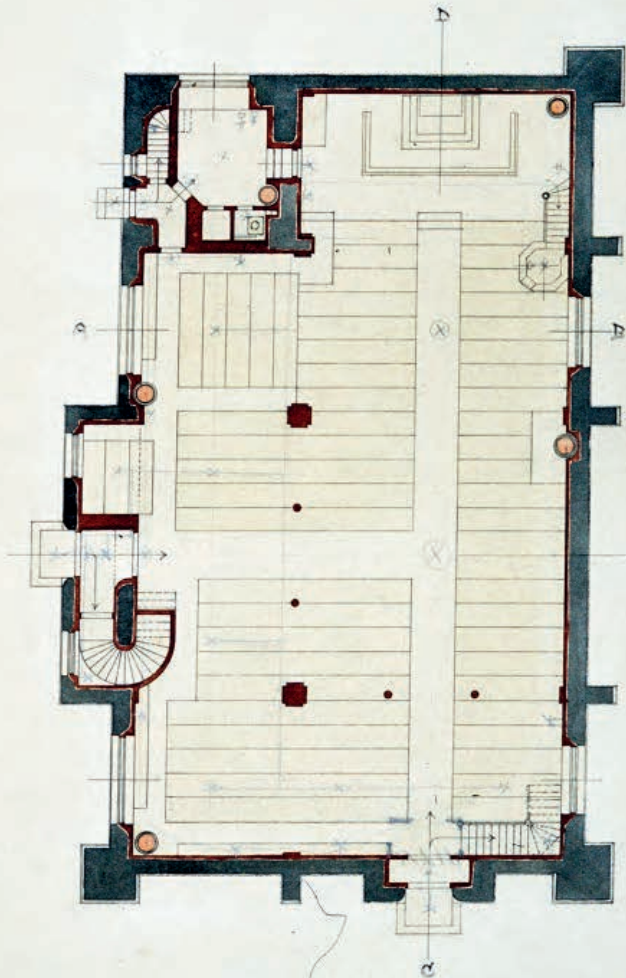

Fig. 1. Muuruvesi kyrka.

Fig. 3. Nilsjö kyrka.

·VARPAISJÄRVEN SEURAKUNTAAN RAKENNETTAVAN
UUDEN KIRKON PIIRUSTUS·

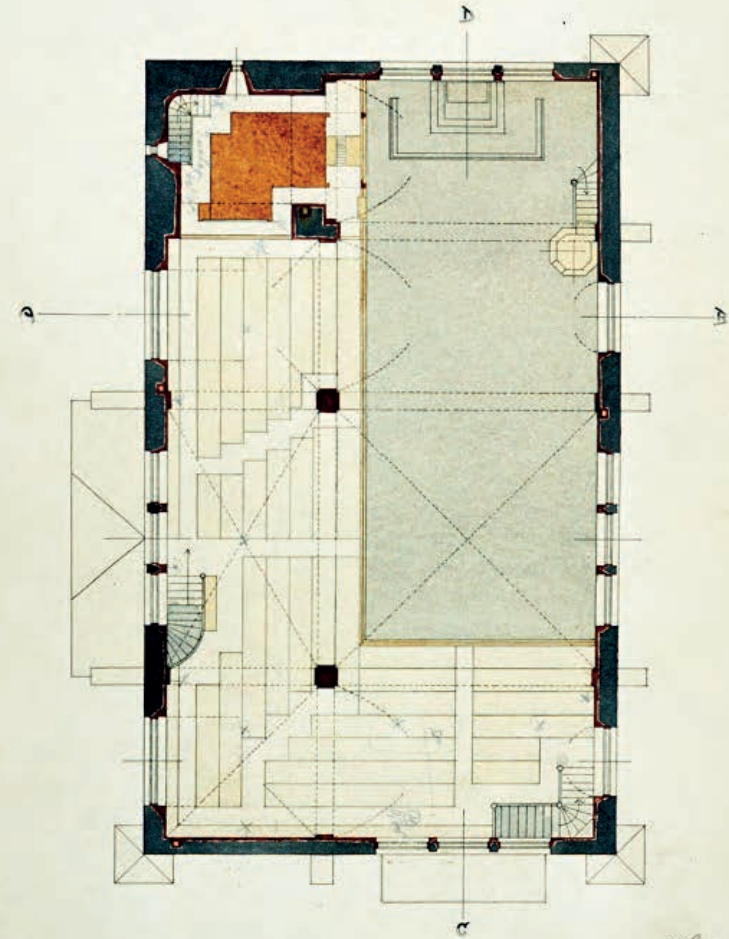

Josef Stenbäckin Helsingissä
1902 signeeraamat kirkon
pohjapiirustukset. KUHMU, alkup.
VSRKA

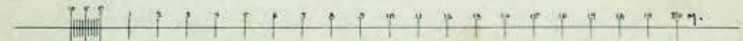
Helsingissä 1902
Josef Stenbäck

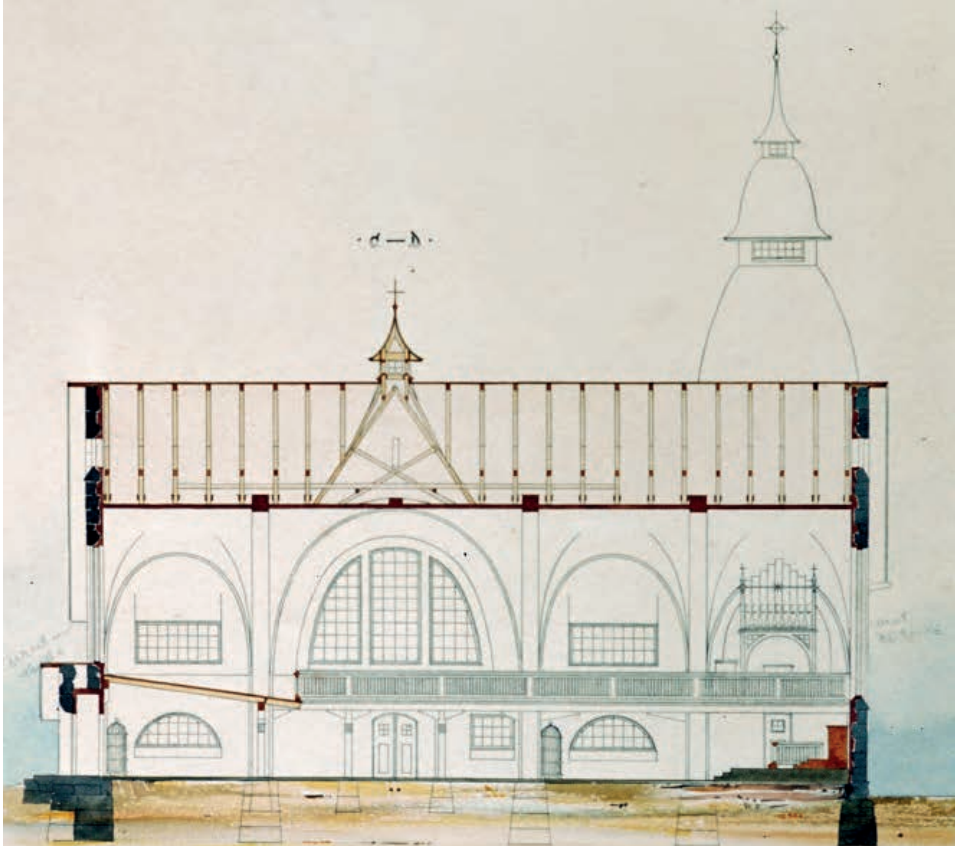
·VARPAISJÄRVEN SEURAKUNTAAN RAKENNETTAVAN
UUDEN KIRKON PIIRUSTUS·

Helsingissä 1902
Arto Mattila

VARPAISJÄRVEN SEURAKUNTAAN RAKENNETTAVAN
UUDEN KIRKON PIIRUSTUS.

Pituusleikkaus ja poikkileikkaus kirkosta 1902.

Helsingfors 1902
J. Mattila

VARPAISJÄRVEN SEURAKUNTAAN RAKENNETTAVAN
UUDEN KIRKON PIIRUSTUS.

Helsingfors 1902
J. Mattila

3.5 JOSEF STENBÄCK

Josef Stenbäck (1854-1929) oli valmistunut insinööriksi Polyteknillisestä koulusta vuonna 1877 sekä opiskellut sen jälkeen arkkitehtuuria polyteekissä ja vuosina 1878-88 Saksassa. Palattuaan Suomeen Stenbäck aloitti työnsä suunnittelijana ja rakentajana. Hän puhui ja kirjoitti kotimaisen käsityön puolesta ja kotoisten raaka-aineiden käytön tarpeellisuudesta kannustaen perustamaan tälle pohjalle rakentuvaa pien-teollisuutta. Hän perusti Suomen Teollisuuslehden ja toimi sen ensimmäisenä päätoimittajana.

Stenbäck tunnetaan maamme tuotteliaimpiin kuuluvana kirkkojen suunnittelijana ja rakentajana. Hänen piirustustensa mukaan pystytettiin kymmeniä kirkkoja. Niihin kuuluvat Hankasalmen, Heinäveden, Luhangan, Pulkkilan ja Keikyän puukirkot, Mikkelin, Kotkan, Joensuun, Rantasalmen, Forssan ja Kauhavan tiilikirkot. Suurimman ryhmän muodostavat Euran, Alahärmän, Kuolemanjärven, Koiviston, Muuruveden, Varpaisjärven, Nilsin, Vuolijoen, Pyhärannan, Karunan, Luvian, Sonkajärven, Raahan, Räisälän, Hartolan, Hirvensalmen ja Savitaipaleen kivikirkot sekä neljännen ryhmän julkisivuiltaan rapatut Kemin, Terijoen, Pattijoen, Vehmersalmen, Humppilan ja Joutsenon kirkot. Niiden lisäksi hän laati monien vanhojen kirkkojen korjaus- ja muutossuunnitelmat. Huomattavan osan hän myös urakoi itse. Lisäksi hänen toimistonsa välitti runsaasti kirkollista esineistöä paitsi suunnittelemiinsa kirkkoihin myös muille seura-

kunnille. Hän piirsi runsaasti muitakin rakennuksia: asuinrakennuksia, huviloita, kouluja, pappiloita, sairaaloita, talousrakennuksia, tehtaita, vanhainkoteja jne.

Josef Stenbäck oli innovaattori, uutuuksien käyttäjä ja markkinoija. Hän puhui ja kirjoitti uusien asioiden puolesta ja sovelsi niitä omissa rakennuskohteissaan. Näkyvimpiä näistä olivat sementtipaanukatot ja sittemmin Stenbäckin kirkkoarkkitehtuurin kenties leimallisimmaksi tekijäksi noussut luonnonkiven käyttö ulkoseinien julkisivumateriaalina.

Teksti on suora lainaus Helena Riekin kirjasta Kuopion kaupungin rakennushistoria (Oulu 2005, s. 545).

3.6 KIRKON RAKENTEEN KUVAUS

Työselityksen mukaan kirkon peruskaivannot oli tehtävä 1,8 metriä syviksi. Perusmuurit oli tehtävä isoista ammutuista tai kiilatuista kivistä ”hyvään limitykseen, joka toinen kerros poikittain, joka toinen kerros pitkin muureja.” Perusmuurien päälle muurattiin sokkelit kiviharkoista, joiden saumapinnat oli hakattu suoriksi. Sokkeleitten yläpintaan levitettiin kosteuseristeeksi kerros keinotekoisesta asfaltista ja kivihiilitervasta tehtyä seosta.

Kirkon ulkoseinät muurattiin harmaasta graniitista. Kivien paksuutta ei ole työselityksessä määrätty, mutta sen sijaan sanotaan, että ”harmaa kivi on yleensä tehtävä seinämuureissa pääasiaksi” - eli kantavaksi rakenteeksi. Lisäksi poikittaisten sidekivien käyttöön oli kiinnitettävä huomiota. Piirustuksista mitattuna seinämuurien paksuus on 70-75 cm. Kun työselityksen mukaan luonnonkivimuurin sisäpuolelle tuli vähimmillään vain 150 mm eli puolen kiven tiilimuuraus, sidekivien paksuus saattaa olla 50-60 cm ja muidenkin muurikivien 40-50 cm. Luonnonkivien ja tiilimuurauksen väli täytettiin laihalla massalla, jossa työselityksen mukaan oli ”6 osaa kalkkia, 1 osa sementtiä, 30 osaa muuraushiekkaa ja 30 osaa tiili- ja kivisepeä”.

Rakennukseen käytetty harmaa graniitti saatiin Loutekalliosta talollisen Elias Simulaisen tilalta (nyk. Heiskala) Lukkarilan kylästä. Kiven kuljetus tapahtui talvisaikaan rekipelillä. Loutekalliolta oli hyvä

myötäinen reitti Sopenlammen kautta Varpaisjärven jälle. Hevosten ja hevosten varsinainen koetus oli kuormien saaminen järven tasolta kirkonmäelle. Siinä myös kilpailtiin hevosten kestävydestä.⁹

Eri kohteisiin käytettävien tiilien laatu on sanallisesti määritelty työselostuksessa, ja lisäksi Stenbäck oli toimittanut rakennustoimikunnalle numeroidut mallitiilet, joihin voitiin verrata hankittuja tiiliä. Suurinta kantavuutta vaativiin kohtiin ja holvien sauma- ja kilpikaariin oli käytettävä kovimpia, tummaksi poltettuja tiiliä. Täytemuurauksiin sai käyttää vaaleampia tiiliä. Holvien lappeisiin puolestaan käytettiin huokoisempia tiiliä, joita oli kevennetty sekoittamalla massaan sahajauhoja.¹⁰

Ulkoseinien muurauksessa käytettiin laastia, jossa oli 1 osa sementtiä, 6 osaa kalkkia ja 50 osaa hiekkaa. Tiilimuurauksissa puolestaan käytettiin kalkkilaastia, 1 osa kalkkia ja 3-4 osaa hiekkaa. Sisäpuolen rap-

⁹ <https://www.geni.com/projects/Paikkakunta-Varpaisj%25C3%25A4rvi-Pohjois-Savo-Suomi/46423>. Viitattu 3.1.2022. Teksti on nettisivuilla olevan tiedon mukaan lainattu Eero Erolan artikkelista Varpaisjärvi-kirjassa (1986). Nämä nettisivuilla olevat tiedot kivien ostopaikoista ja kuljetuksesta ovat kuitenkin tarkempia kuin kirjassa.

¹⁰ Tietoja siitä mistä tiilet kirkkotyömaalle hankittiin, en ole käyttämistäni lähteistä löytänyt. Mutta Sutelassa toimi vuosina 1901-1914 Vanhatalon Tiilitehdas. Sen omisti tällöin Ab. V. Gutzeit & Co, mutta aiemmin tehtaan sanotaan olleen L. W. Laitisen omistuksessa (Leiponen 1981, 493). On siis hyvin todennäköistä, että kirkkoon tarvittut tiilet ovat peräisin juuri tältä tehtaalta, joka sijaitti lähellä työmaata.

pauksiin käytettävän kalkkilaastin piti olla lihavampaa: 1 osa kalkkia ja 1 ½ – 2 osaa hiekkaa.

Kirkon ulkoseinien pääkivenä on Lukkarilan Loutemäen tummanharmaa graniitti. Ikkuna- ja oviaukkojen kehyskaaret ja pystypilarit on tehty hienoksi hakatusta kivistä, joka Stenbäckin ohjeen mukaan olisi joko ”keträ- eli vuolukiveä” tai vaihtoehtoisesti Rahasmäen tahkokiveä”.¹¹ Ilmeisesti kivi kuitenkin on samaa harmaata graniittia kuin seinämuuritkin. Kivi näyttää vaaleammalta, koska sen pinta on hienoksi hakattu. Näitä ovien ja ikkunoitten vaaleita pieliä kehystää lisäksi hyvin tummasta kivistä tehty kapea kaistale. Todennäköisesti kyse on ”Varpaisjärven mustasta graniitista” eli diabaasista.¹²

Ikkunoitten kookkaat vesipenkit ja ulkoportaat tehtiin ”Tarpisenmäen liuskekivistä” eli Nilsian kvartsiittiliuskeesta, jota nykyisinkin louhitaan samasta paikasta.

Suurimpien ikkunoiden yläpuolella muurausta vahvistettiin kahdella rinnakkain asetulla rataiskolla. Ikkunoita ympäröivät kaarikivet ja ikkunoiden patsaskivet liitettiin toisiinsa 20 mm rautatapeilla. Muutoin luonnonkivimuureissa ei työselostuksen

¹¹ Stenbäckin muistio rakennustoimikunnalle 19.6.1902.

¹² ”Ikkunoitten holvikivien ympäri tehdään 0,20 m leveä musta reunuskivi.” Stenbäckin muistio rakennustoimikunnalle 19.6.1902.

mukaan käytetty rautasiteitä.

Sisäpuolella rapattiin kaikkien huoneilöjen seinä- ja kattopinnat. Rappaukseen oli käytettävä edellä kuvattua, ”keskulaisen järeätä laastia” ja pinnat oli hierrettävä suoriksi. Kaikki rapatut pinnat maalattiin kalkkimaalilla. Holvit maalattiin työselityksen mukaan valkoisiksi, mutta holvikaarien ja seinäpintojen väriksi tuli ”vaalean harmahtava, hieman kellertävällä vivahduksella”.

Kirkkosalin ja eteisten lattia tehtiin liuskekivilaatoista, joiden piti olla vähintään 5 cm paksuja. Käytävillä ja kuorissa laattojen piti olla suunnikkaan muotoisia, mutta penkkikorttelien kohdalla sai käyttää muodoltaan epäsäännöllisiä laattoja. Liuskekivet asennettiin suoraan tiivistetyn soratäytteen päälle, mutta ”maakosteuden eristämiseksi” kivien alapinnat tervattiin ennen kiinni muuraamista. Kivien saumat täytettiin muurauslaastilla.

Sakastin lattia tehtiin puusta. Lattian eristeeksi tuli 30 cm kerros sammalia. Lehterien lattiat ja portaat tehtiin 2” pontatuista lankuista. Kaikki sisätilöiden puulattiat siveltiin kahteen kertaan vernissalla, johon oli hieman lisätty keltamultaa.

Sakastin lattian alle tehtiin viinikellari. Sen seinät ja holvi muurattiin tiilestä.

Lehterien kantavista puurakenteista määrätään erityisesti: ”Kaikkien parrujen, patsaiden ja vuoliaisten

tulee olla ylivuotista, talvella hakattua honka- tai kuusipuuta. Eheitä ja terveitä juurikuivia honkapuita saa myöskin käyttää; varsinkin ovat lehtereitä kannattavat pyöreät patsaat tehtävät eheästä ja terveestä juurikuivasta honkapuusta.”

Kattotuolit oli tehtävä työpiirustuksiin merkittyjen mittojen mukaan. Niihin käytettävien puiden, jotka saivat olla kuusta, tuli olla suorina, terveitä ja kuivia. Pisimpiä kattopiiruja sai jatkaa, mutta jatkokset oli ”vahvasti raudoitettava”. Kattotuolien puutavara näyttää olevan veistämällä tehtyä, ei sahattua.

Vesikaton ruodelaudoitus tehtiin 1” paksuisista särmätyistä laudoista. Pääkaton vesikatteeksi tulivat ”harmaat sementtipaanut”, joista Stenbäck oli liittänyt mallikappaleen työselostuksen matkaan. Paanut kiinnitettiin nauloilla laudoitukseen. Katon sisäjiirit samoin kuin muut aremmat kohdat oli työselostuksen mukaan ”kengitettävä” kaksinkertaisella, alustaan naulatulla tuohikerroksella. Tämän aluskatteen oli ulotuttava vähintään 60 cm jiirinpohjan molemmin puolin.

Vaihtoehtona sementtipaanujen käytölle Stenbäck merkitsi työselostukseen myös liuskekivet. Nämä olisivat olleet kooltaan noin 15 x 25 cm ja paksuudeltaan 5 – 10 mm. Liuskekivet olisi kiinnitetty rautakoukuilla tuohikerroksen päälle.

Mutta sementtipaanuja siis käytettiin. On epäselvää tehtiinkö tuohinen aluskate vain jiireihin vai jopa

kaikkialle kattoon, sillä Eskil Hindersson sanoo tarkastuskertomuksessaan 14.11.1903: ”Kuinka vesikatto, joka kuten sanottua on tehty sementtilaatoista tuohien päälle, tulee pitämään vettä, voinee nähdä vasta tulevana kesänä.”

Kellotornin ja pienen keskustornin katot pellitettiin sinkityllä rautapellillä. Myös räystäslaudat pellitettiin ja maalattiin öljymaalilla.

Lämpimien sisätilöiden ikkunat tehtiin puurakenteisina ja kaksinkertaisina. Ikkunalasien tuli olla ”hyvää II:a, ilman rumentavia juovia ja rakkoja”. Ikkunat maalattiin sisäpuolelta öljymaalilla vaalean harmaaksi ja ulkopuolelta tumman ruskeaksi.

Suurempien ikkunoiden karmit tehtiin 8 x 20 cm lankuista ja pienempien 7 x 16 cm lankuista. Karmien muurin puoleiset syrjät tervattiin ja päällystettiin voilokilla. Ennen muurien rappausta karmiraot tiivistettiin tervatuilla tappuratilkeillä.

Ulko-ovet tehtiin honkapuusta. Ovet oli varustettava ”päällelasketuilla saranoilla ja salvoilla, kunnollisilla ulko-oven lukoilla ja lujilla kahvoilla sekä nikkelöidyillä, ilmapumpuilla varustetuilla ovensulkijoilla.” Ovet oli maalattava ja ”juovitettu öljyväriä tammen näköisiksi ja solitukset mustiksi”.

Ulko-ovissa ja sisällä pilarien ja palkkien liitoksissa ja saarnatuolin jalassa kiinnittävät huomiota metallista muotoillut koristeelliset lyötteen. Sisäovissa on

Kirkko rakennusvaiheessa vuonna 1903. Ulkoseinät on muurattu tasakertaan asti ja holvikaarien on muuraus meneillään. Valok. Josef Stenbäck, Josef Stenbäckin kokoelma, Museovirasto.

puolestaan puupintaan leikattuja koristeaiheita.

Ikkunoiden ja ulko-ovien ohella puusepäntöihin kuuluivat myös sisäovet, kirkkosalin ja lehterien penkit, saarnatuoli, alttari ja virsinumerotaulut. Lisäksi Stenbäckin työselostukseen sisältyvät sakastin kiinto- ja irtokalusteet, jopa klosettikaappi. Kirkkotyömaan puuseppänä toiminut Pekka Taskinen apulaisineen ilmeisesti valmisti kaikki nämä.

Lattioita lukuunottamatta kaikki sisätilojen puuosat maalattiin öljymaalilla. Vaativimmat osat kuten alttari ja saarnatuoli maalattiin ja kitattiin useampaan kertaan. Stenbäck oli liittännyt työpiirustuksiin väri-mallit eri kohteiden maalauksesta.

Kirkon kuoriin Stenbäck lahjoitti maalauksen, joka esittää Ehtoollisen asettamista. Maalaus, joka on tehty joko fresko- tai sekkotekniikalla, on jäljennös saksalaisen Eduard von Gebhardtin maalaamasta taulusta, joka kuuluu Berliinin Nationalgalerien kokoelmiin. Samantapaisen maalauksen Stenbäck lahjoitti myös Varpaisjärven kirkon kanssa samana vuonna valmistuneen Koiviston kirkon kuoriin ja viisi vuotta myöhemmin valmistuneen Pyhärannan kirkon alttarille.¹³

13 Helena Riekin artikkeli Kuorimaalaus. Kirkko ja koti 18.3.2005. Artikkelissa Rieki sanoo, että maalauksen olisi toteuttanut Stenbäck itse. Myöhemmin on kuitenkin herännyt epäily, että käytännön työn olisi tehnyt joku ammattitaiteilija, siksi asia vaatii lisäselvityksiä. Merkille pantavaa on, että Juho Rissanen maalasi Nilsin alttaritaulun muutamaa vuotta myöhemmin. (Keskusteluni Helena Riekin kanssa tammikuussa 2022)

Kirkkosaliin oli tarkoitus asentaa kolme valurautaista Gurney-rimauunia, mutta kuoriin merkitty uuni jätettiin työvaiheessa pois. Savuhormi sitäkin varten kuitenkin tehtiin. Hormit tehtiin alaosassaan seinämuurin sisälle käyttäen 150 mm valurautaputkia. Ullakolla hormit nousivat muurattuina holvin selkää pitkin, mutta yläosa tehtiin ”poltetuista lokaviemäritorvista” eli keraamisista viemäriputkista. Nämä ympäröitiin peltiputkilla siten, että keraamisen putken ja pellin väli täytettiin savella. Sakaristoon asennet-

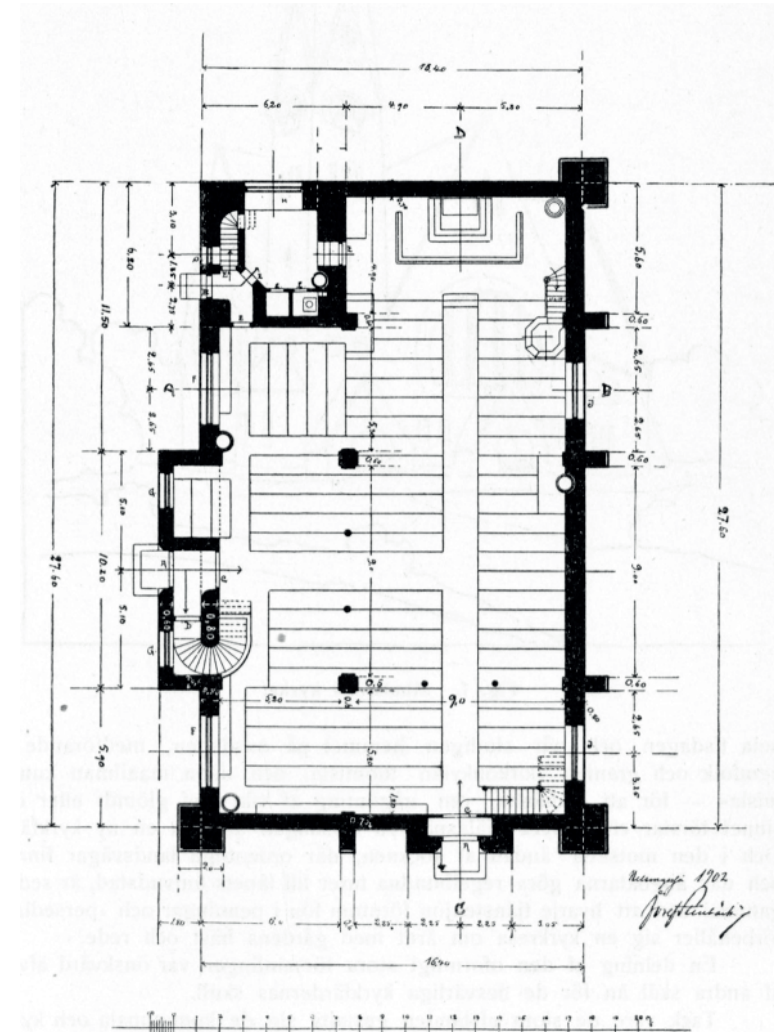
tiin pienempi valurautainen uuni.

Kirkko varustettiin kellotornin huippuun asennetulla ukkosenjohdattimella. Johdatin tehtiin 9 mm kuparilangasta ja sen maadoitukseksi upotettiin 1 m2:n suuruinen 1,5 mm:n kuparilevy.

Stenbäckin työselityksen lisälehteen tekemä piirros eri kivilajien käytöstä julkisivussa. Hän teki lisäyksen ilmeisesti neuvottelun yhteydessä Varpaisjärvellä 19.6.1902. VRSKA

Alla idän puoleinen ovi ja detajli sen pielestä. Kapea kaistale tummaa kiveä on ilmeisesti paikkakunnan "valtakiveä" eli diabaasia. Pinnaltaan hienoksi hakattu vaalempi kivi on todennäköisesti samaa "tummanharmaata graniittia" kuin seinät muutoin.

Kirkon mitoitettu pohjapiirros Teknikern-lehdessä vuonna 1904.

Kirkon leikkauspiirustuksessa vuodelta 1902 on kuvattu pääasialliset rakenteet: Perustukset ja ulkomuurit luonnonkiveä, sisäpuolen muuraus ja holvit tiiltä, kattorakenteet puuta. Piirustuksessa on lyijykynällä tehty hahmotelma vesikaton harjanteesta tornin ja pääkaton välisessä solassa.

Kirkon ullakkoa nykyisin

Kirkkosali 1900-luvun alkukymmenellä. Valok. Josef Stenbäck, Josef Stenbäckin kokoelma, Museovirasto.

Kirkko ulkoasultaan valmistuneena kesällä 1904. Valok. Josef Stenbäck, Josef Stenbäckin kokoelma, Museovirasto.

Kirkko luoteesta nähtynä 1900-luvun alkukymmenellä. Museovirasto.
Katonharjoilla näkyy kaminalämmityksen savupiippuja, jotka myöhemmin on poistettu.
Huom. Etenkin viistoilla kivipinnoilla näkyy sadeveden aiheuttamia, kivien saumaukseen käytetyn laastin kalkkivalumia.

Kirkon itäisivua 1900-luvun alussa. Valok. Josef Stenbäck, Josef Stenbäckin kokoelma, Museovirasto
Kuva saattaa olla otettu alkusyksystä 1904, koska hiekkainen piha ei vielä näytä ruohuttuneen. Lisäksi ikkunoiden pitäminen auki voi johtua siitä, että kirkon sisätilaa pyrittiin kuivattamaan seinien ja holvien kalkkimaalauksen jäljiltä.

3.6 KORJAUKSET VUOSINA 1935-36

Lisätyn kirkkovaltuuston kokouksessa 24.9.1935 oli päätetty hankkia kirkkoon urut ja sijoittaa ne ”alttaria vastapäätä olevalle parvekkeelle”. Stenbäck oli kirkon piirustuksessa vuodelta 1902 sijoittanut urut kirkon etuosaan, tornin alla olevaan tilaan. Kangasalan Urkutehdas halusi sijoittaa urut perälehterille perustellen asiaa: ” Ne kokemukset, jotka on saatu toisissa samantapaisissa kirkoissa ja jossa urut ovat asetetut alttarin puolella sivulehterille varattuun komeroon, ovat olleet varsin surullisia. Tämmöisiä kirkkoja ovat olleet m.m. Hartola ja Räisälä, jossa kummassakin urut ensin asetettiin arkkitehdin varaamalle paikalle, mutta joista ne nyt on jo siirretty pois perälehterille.”¹⁴

Urkujen hankinnan yhteydessä kirkko myös korjattiin sisältä ja vesikatto uusittiin.

Kirkko maalattiin sisältä kokonaan uudelleen. Seinämuurit ja holvit maalattiin öljymaalilla ”hillityin mutta miellyttävän väri- ja värivahduksin”. Kirkkosalin käytäville hankittiin ”komeat vahvat matot”.¹⁵

Ulkopuolisina korjaustöinä vesikatkojen sementtipaanukatit vaihdettiin pelliksi.

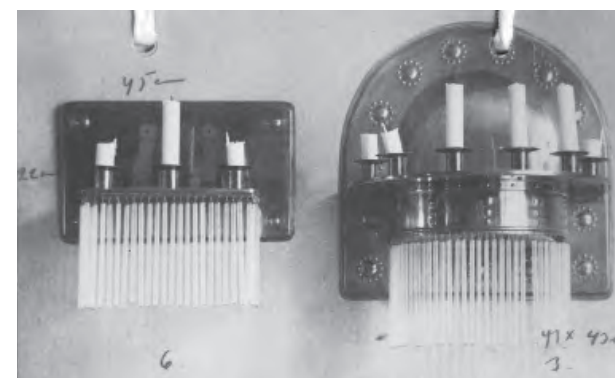
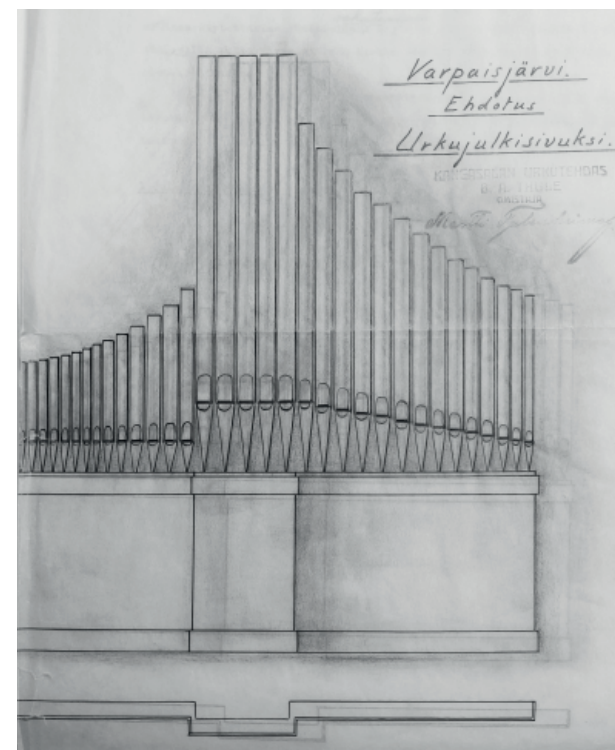
Uruista tehtiin sopimus Kangasalan Urkutehtaan kanssa 18.7.1936 ja ne valmistuivat vuoden 1936 lopulla. Filosofian tohtori Martti Hela Kajaanista

tarkasti urut yhdessä urkutehtaan edustajan kanssa 19.12.1936 ja totesi ne suunnitelmien mukaan tehdyiksi ja hyvin toimiviksi. ”Urkujen yhteisääni on voimakas, raikas ja heleä, terveaistisesti intonoitu, välttämättä hämpeleä”. 16 Urut olivat koneistoltaan putkipneumaattiset ja paine niihin tuotettiin poljinlaitteella. Uruissa oli 19 itsenäistä äänikertaa ja 3 siirtoäänikertaa, soittopöydässä kaksi sormiota ja jalkio.

Urkujen julkisivusta Hela kirjoittaa seuraavaa: ”Valittavana olleesta kolmesta piirustuksesta on seurakunta valinnut B-luonnoksen. A- taikka C-luonnos olisivat kieltämättä olleet onnistuneemmat nimenomaan taiteelliselta kannalta. Vaan on myönnettävä, että B-luonnoksen mukainen fasaadi, täyttäessään kokonaan kaariaukon, edustaa siinä eräänlaista käytännöllistä uusiaasiallisuutta.”

Ehdolla olivat myös saksalaisen G. F. Steinmeyer & Co:n sähköpneumaattiset urut, mutta seurakunta päätyi Kangasalan tehtaan urkuihin siksi, ettei kirkossa ei vielä ollut sähköä eikä tiedetty milloin sitä saataisiin, lisäksi pelättiin ettei helpolla saataisi korjaajaa, jos urut menisivät epäkuuntoon.¹⁷

Elokuussa 1936 kirkkoon tilattiin kynttiläkruunut ja -lampetit Taidetakomo Antti Hakkalaiselta Helsingistä ja valmistuivat jo samassa kuussa. Kruunut

Yllinä osa Kangasalan urkutehtaan laatimasta Varpaisjärven urkujen luonnospiirustuksesta marraskuulta 1935. Urkufasadia ei kuitenkaan toteutettu tämän suunnitelman mukaan. VSRKA
Valokuva Hartolan kirkon lampeteista, jonka mukaan tehtiin Varpaisjärvelle lampetit. VSRKA

14 Martti Tulenheimon kirje kirkkoherra Tuomo Tuoviselle 14.11.1935. VSRKA

15 Savon Sanomat 12.1.1937.

16 Martti Helan laaja ja yksityiskohtainen tarkastuskertomus uruista 3.1.1937. VSRKA

17 Kirkkoherra Tuomo Tuovisen kirje ”herra Hymanderille” (edesmenneen kirkkoherra Hyvämäen veljelle) Öttingen-Bayerniin 15.9.1936. VSRKA

tehtiin Hartolan kirkon kruunujen mallin mukaan messingistä.¹⁸ Toimitus käsitti halkaisijaltaan 140 cm, 100 cm ja 60 cm olevat kruunut, 3 suurta seinälampetta ja 6 pienempää. Valaisimia ei sähköistetty vaan niissä käytettiin kynttilöitä.

”Kynttiläkruunuja, jotka ovat taidetakomo Hakkaraisen Helsingissä tekemät, on kolme ja erikseen vielä yhdeksän lampetta, kolme suurempaa ja kuusi pienempää, joten valaistus on hyvä. Valaistuslaitteet ovat erittäin onnistuneet.”¹⁹

Urut maksoivat lähes 200 000 markkaa ja kirkon korjaustyöt hieman yli 100 000 markkaa. ”Varpaisjärven seurakunta on näin ollen uhrannut kirkkonsa hyväksi 300 000 markkaa.”²⁰

---

18 Taidetakomo Antti Hakkaraisen kirjeet seurakunnalle 24.7. ja 6.8.1936. VSRKA
19 Savon Sanomat 12.1.1937.
20 Savo 12.1.1937.

3.7 PERUSKORJAUS VUOSINA 1962-63

Kirkon 1960-luvun korjausvaiheesta ei seurakunnan arkistossa ole säilynyt suunnitelma-asiakirjoja tai urakkasopimuksia.²¹ Kirkkoneuvoston tai -valtuuston pöytäkirjoista varmasti löytyisi tietoja, mutta niihin ei tämän selvitystyön yhteydessä ollut mahdollista paneutua.²²

Peruskorjauksen suunnitteli kajaanilainen arkkitehti Esko Laitinen. Kirkkoon asennettiin kuuma-ilmälämmitys, jota varten rakennettiin lämpökeskus maan alle kirkon länsisivulle. Lämmin ilma johdettiin ulkoseinälle tehtyä, tiilistä muurattua kanavaa urkulehterin kaiteen tasolla olleeseen vaakakanavaan, josta ilma kahden säleikön kautta virtasi kirkkosaliin. Lisäksi osalle kirkkosalin penkkejä asennettiin sähkölämmittimet.

Kirkko sai nyt ensimmäistä kertaa sähköt. Sähkölämmityksen ohella asennettiin sähkövalaistus. Vanhat kruunut (3 kpl) sähköistettiin ja asennettiin uusia valaisimia. Kruunuihin jätettiin edelleen myös

---

21 Lukuunottamatta yhtä sähköpiirustuksen kopiota, jonka mukaan sähkösuunnitelmat laati SMK:n sähköosasto. Piirustus on päivätty 4.5.1962.

22 Seuraavat tiedot ovat peräisin 1970-luvun lopulla laaditusta esitteestä Matkailijan Varpaisjärvi, kirkko ja seurakunta (VSRKA). Lisäksi laatiessani 1990-luvulla kirkon seuraavan peruskorjauksen suunnitelmia sain tutustua kirkon asuun edellisen korjauksen jäljiltä.

pitimet muutamalla kynttilällä. Seinillä olleet kynttilälampetit korvattiin uusilla.²³

Kuorin aluetta laajennettiin kirkkosaliin päin poistamalla kaksi penkkiriviä ja korottamalla lattia tällä osalla kuorin muun lattian tasolle. Keskikäytävältä kuoriin tulevat portaat siirrettiin laajennuksen verran ja laajennuksen kulmaukseen, alttarilta katsoen oikealle tehtiin toiset portaat. Lattian rakenteet valittiin betonista ja laajennusalue päällystettiin liuskekivillä vanhan lattian tapaan. Koko kuorin alueelle asennettiin lopuksi punainen kokolattiamatto.

Sakastin lattia uusittiin betonirakenteiseksi ja päällystettiin linoleumimatolla.

Kirkko maalattiin sisältä uudelleen. Vallitseviksi väreiksi tulivat seinien ja holvikaarien siniharmaa, kattopinnat maalattiin vaaleiksi. Penkeissä, puupilareissa ja -palkeissa käytettiin harmaata, saarnatuolissa ja alttarikaiteessa harmaita ja valkoisia sävyjä. Alttaripäädyn ikkunaruutujen tilalle Esko Laitinen suunnitteli ruudutuksen värillisistä lasista. Lisäksi ulko-oviin vaihdettiin värilliset lasit.

---

23 Vuodelta 1985 olevan esineluettelon mukaan lampetit ovat tallessa ja niitä säilytetään kirkon komerossa.

Kirkon länsipuolelle 1960-luvulla tehty lämpökeskus, joka purettiin vuonna 1993. Kuva vuodelta 1992.

3.8 UUDET KIRKONKELLOT 1972

Vuoden 1972 tammikuussa iso kirkonkello vaurioitui. Uudet, teräksestä valetut kellot saatiin saman vuoden lopulla. Vanha isokello siirrettiin kirkon sisätilaan, sivusisänsäntämyynin viereen museoesineeksi. Pieni kello vietiin kesäkodille leirikirkon kelloksi.

Radiointilaitteet kirkkoon saatiin vuonna 1974.

3.9 KORJAUKSET 1989-1993

VESIKATON MAALAUS JA ULKOSEINIEN SAUMAUUS 1989-1990

Kirkon peltikatot maalattiin ja ulkoseiniä luonnonkivimuurien saumat uusittiin vuosina 1989-1990. Suunnitelmat laati maalarimestari Kalevi Järvinen / Asiantuntijamestarit Oy ja urakoitsijana toimi Julius Kotivuori / Paanu Oy.²⁴

Kalevi Järvisen laatima suunnitelma sisälsi myös kirkon sisätilojen sekä ikkunoiden ja ovien maalaustöiden suunnitelman, jotka toteutettiin vuonna 1993.

Työselostuksen mukaan kaikki julkisivukivien vaurioituneet saumat oli uusittava poistamalla vanha laasti vähintään 50 mm syvyyteen. Saumaukseen käytetty laasti määriteltiin selostuksessa maininnalla ”uusi sauma oli tehtävä mahdollisimman samantyyppisellä laastilla kuin alkuperäinen”. Sauman värin ja muodon oli oltava mahdollisimman lähellä alkuperäistä.

Kirkon peltikatot oli ilmeisesti 1960-luvulla maalattu alumiinimaalilla, joka ei ollut kunnolla suojannut kattoja ruostumiselta. Alumiinimaali pyrittiin poistamaan ja puhdistamaan katon mahdollisimman hyvin ruosteesta. Katot oli tarkoitettu pohjamaalata ruosteestopohjamaalilla ja tehdä valmiiksi maalaus grafiittimaalilla. Tarkastaessaan työmaan heinäkuussa 1989 Kalevi Järvinen totesi, ettei hänen työ-

selostustaan ollut monin osin noudatettu.²⁵ Alumiinimaalia ei ollut tarpeeksi saatu pois ja maalauksessa oli käytetty työselostuksesta poikkeavia maaliaineita ja työmenetelmiä. Urakoitsijan puolesta Järvisen kirjeeseen vastasi rakennusmestari Eero Haapalehto, RKM-rakennuskonsultointi, puolustaen urakoitsijan käyttämiä materiaaleja ja menetelmiä.²⁶

Ilmeisesti rakennuttaja Järvisen protestoinnista huolimatta kuitenkin hyväksyi työn. Tämän selvittäminen edellyttäisi täydentäviä arkistotutkimuksia.

25 Kalevi Järvisen kirje Varpaisjärven seurakunnalle 20.7.1989.

26 Eero Haapalehdon kirje seurakunnalle 22.8.1989.

Ulkoseinämuurausten saumat olivat ennen 1990-luvun alussa tehty saumausten korjaamista erittäin huonossa kunnossa varsinkin viistojen kivipintojen kohdalla.

24 Hallussani on kopio maalausselostuksesta sekä maalaustyöhön liittyvää kirjeenvaihtoa.

3.10 PERUSKORJAUS VUOSINA 1991-93

KORJAUSHANKE VUOSINA 1991-1993

Seuraava laajempi korjaus kirkon sisätiloissa suoritettiin 1990-luvun alussa. Korjausten suunnittelu alkoi vuonna 1991, urakkasopimus laadittiin 7.3.1993 ja työt valmistuivat 15.10.1993 mennessä. Jo vuonna 1990 oli seurakunta teettänyt suunnittelun pohjaksi värikerrostutkimukset kirkossa, tekijöinä olivat Katja Aaltonen ja Weikko Kotila.²⁷

Korjaustöiden pääsuunnittelijana oli arkkitehti Hannu Puurunen, Restauroivat arkkitehdit Puurunen ja Tomminen Lapinlahdelta.

Maalaustöiden suunnittelijana toimivat Kalevi Järvinen ja Lasse Treuthardt, Asiantuntijamestarit Oy Helsingistä.

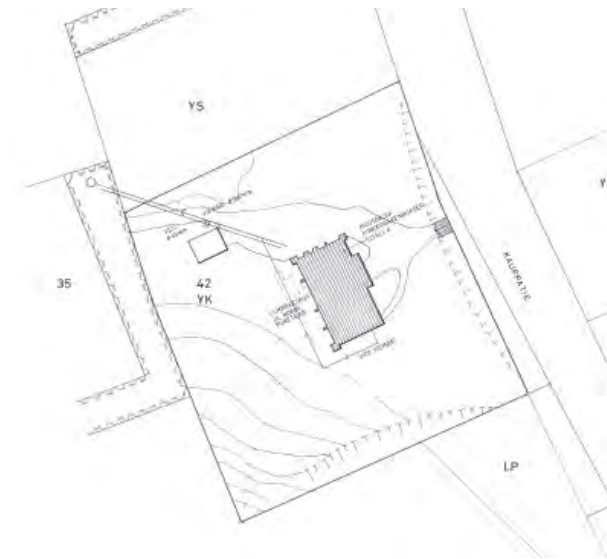
Sähkösuunnittelija oli Sähköinsinööritoimisto Erkki Pitkänen Kuopiosta.

Asbestikartoituksen teki Insinööritoimisto Ari Nieminen Karttulasta.

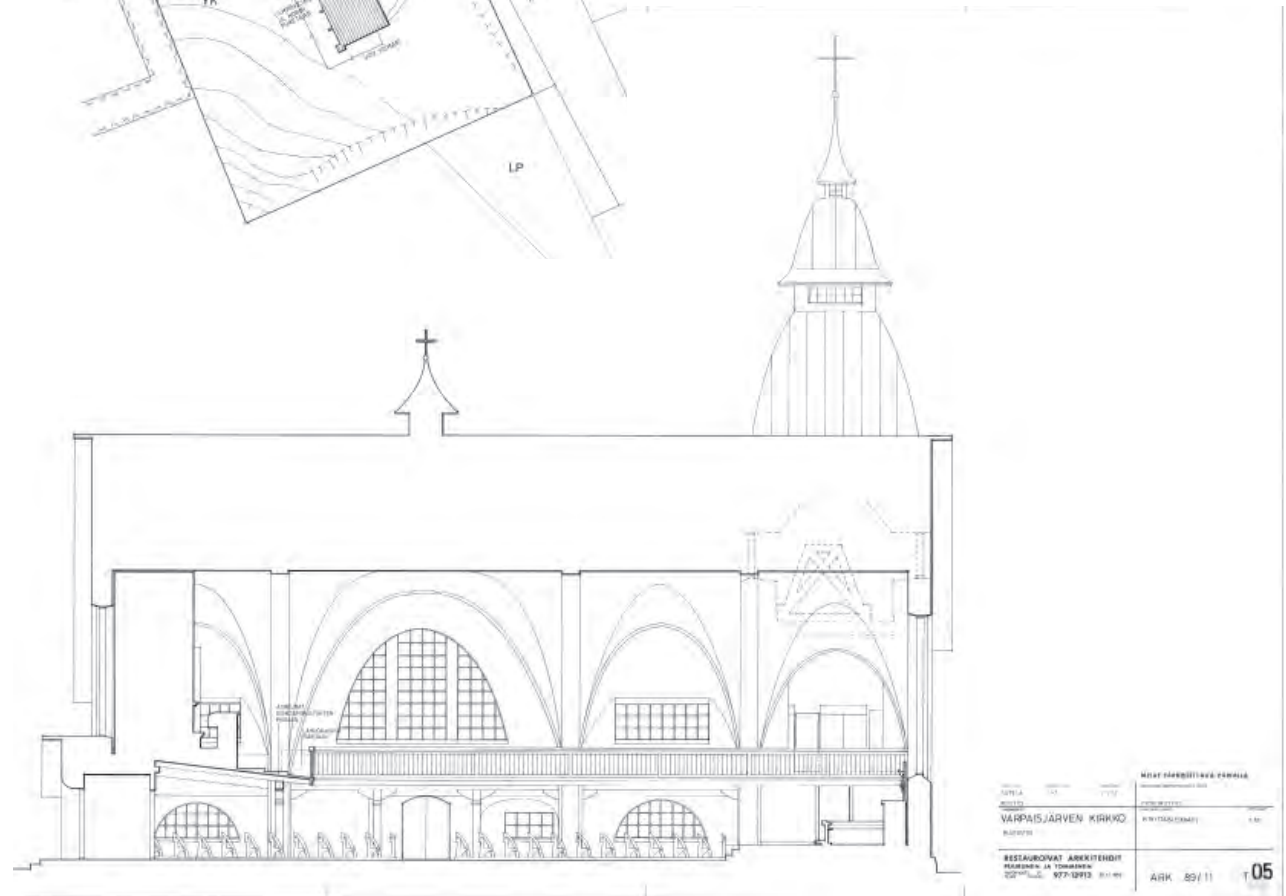
Pääurakoitsijana toimi Rakennustoimisto Raimo Kainulainen Varpaisjärveltä ja sähköurakoitsijana Varpakone Oy Varpaisjärveltä.

Seurakunnan puolesta työmaan valvojana toimi rakennusmestari Lauri Nykänen.

²⁷ Värikerros ja koristeluvioloselvitys, Varpaisjärven kirkko. Arkkitehtuuritoimisto Weikko Kotila. 30.9.1990.

Varpaisjärven kirkon asemapiirros ja pituusleikkaus.
Restauroivat arkkitehdit Puurunen ja Tomminen,
30.11.1992. YSRKA

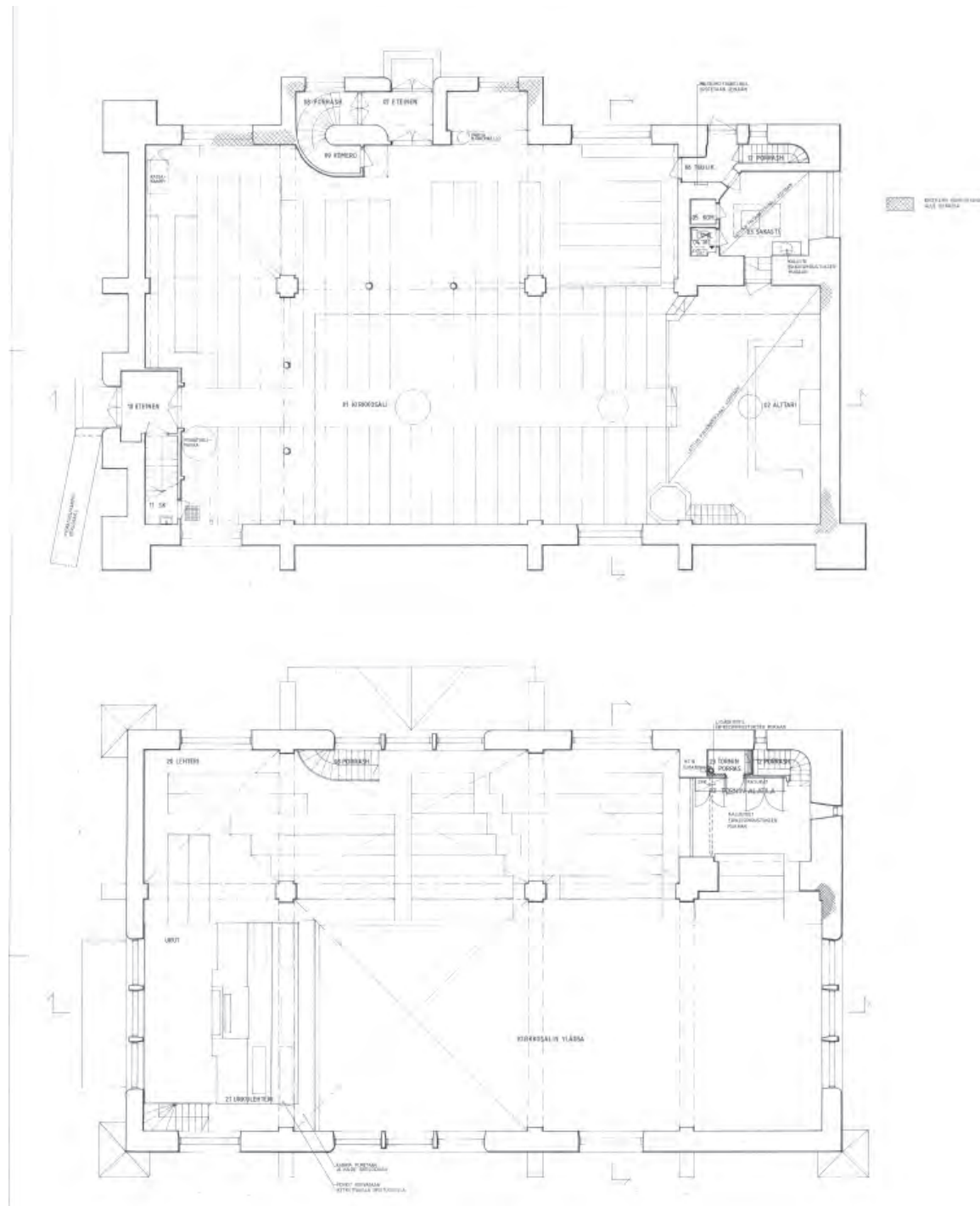
Korjaustyössä 1960-luvulla asennettu kuumailmalämmitys korvattiin suoralla sähkölämmityksellä. Lämpökeskus kirkon länsisivulta ja ilmakanavat kirkkoon purettiin. Kaikki sähköasennukset valaistus mukaan lukien uusittiin. Vanhoista valaisimista säilytettiin kolme kattokruunua ja 1960-luvulla asennetut seinälampetit.

Kiviseinien kosteusvauriot korjattiin, jolloin jouduttiin osin uusimaan rappauskerroksia ja tekemään myös tiilipaikkauksia. Suunnitelmissa esitetty elektro-osmoosiin perustuva järjestelmä, jolla olisi estetty kosteuden nousu perustuksista seinämuureihin, jätettiin korkean hinnan takia toteuttamatta.

Kirkkosalin seinäpintoihin ja rapattuihin pilareihin asennettiin lasikuituiset pintavahvistuskankaat pohjustuksineen ja pinnat maalattiin temperamaalilla. Holveista poistettiin vanhat maalikerrokset, pinnat silotettiin ja maalattiin temperamaalilla. Kirkkosalin puupilareista, palkeista ja penkeistä poistettiin paikoin pahasti irtoilleet paksut maalikerrokset ja pinnat maalattiin uudelleen käyttäen alkydimaaleja. Alttarikaiteeseen, alttaripöytään ja saarnatuoliin tehtiin maalinpoisto ja ne maalattiin perusteellisesti osasiloituksineen ja hiomaalauksineen käyttäen alkydimaaleja. Urkujen ja parven kaiteiden kultaustyöt tehtiin kultapronssilla, alttarin krusifiksiin sekä kastemaljan ja saarnatuolin kullattuihin osiin käytettiin lehtikultaa.

Kuorin seinämaalaukset puhdistettiin. Alttariseinällä ja kirkkosalin länsiseinällä olevat raamatunlauseet pa-

Kirkon 1. ja 2. kerroksen pohjapiirroksia.
Restauroivat arkkitehdit Puurunen ja Tomminen, 30.11.1992. YSRKA

lautettiin alkuperäisen mukaisiksi.²⁸

Kirkkosalin sisäväritystä muutettiin hieman: seinät ja holvit maalattiin aiempaa vaaleamman harmaiksi, holvikaaret ja pilarit saivat hiukan tummemman harmaan sävyn. Penkit, puupilarit, palkistot ja kaiheet maalattiin lämpimän harmaiksi. Ovien koristeosia otettiin esille alkuperäisillä sävyillä.²⁹

Ikkunat ja ovet korjattiin ja maalattiin perusteellisesti sisä- ja ulkopuolelta. Samalla korvattiin alttaripäädyn ikkunaan 1960-luvulla asennetut värilasit mattalaseilla, joiden keskellä on kirkkaista ruuduista koostuva risti. Myös ulko-ovien värilasit muutettiin kirkkaiksi ruuduiksi.

Kirkkosalin takaosasta poistettiin yksi penkki pyörätuolipaikkaa varten. Urkuparven lattia porrastettiin kuoroa varten. Sakastin toiseen komeroon sijoitettiin WC, vesijohto ja viemärointi uusittiin ja WC:stä kellaritorniin tehtiin ilmanvaihtokanava. Kirkko liitettiin kunnan vesi- ja viemäriverkostoihin. Kirkon sivutiloihin tehtiin pintamateriaali- ja kalustemuutoksia. Käytävien kookosmatot uusittiin.

Pohjoispäädyn sisäänkäynnin yhteyteen suunniteltiin invaramppi, mutta sitä ei toteutettu.

28 Varpaisjärven kirkko, Peruskorjaustyön rakennusselitys. Restauroivat arkkitehti Puurunen ja Tomminen. 31.12.1992.

29 Em. rakennusselityksen liitteenä oleva väriyysuunnitelma. Väriyysuunnitelma perustui osaltaan Museoviraston rakennuskonservaattori Pentti Pietarilan antamiin suosituksiin. Hän tutustui kirkkoon pyynnöstäni syyskuussa 1991.

Kirkon ulkoseinämuureihin oli päässyt imeytymään kosteutta sekä seinäkivien saumausten rikkoutumisen että kirkon sokkeleista muuriin nousevan kosteuden takia.

Seinämuureihin pesiytyneen kosteuden aiheuttamia vaurioita kirkkosalin puolella. Kuvat 1990-luvun alusta. Vaurioita oli lisännyt alkuperäisen kalkkimaalin päälle 1930- ja 1960-luvulla maalatut öljy- ja alkydimaalikerrokset, joiden takia kosteus ei päässyt haihtumaan kirkkosaliin päin.

Ulkoseinän alaosaa kohdassa, jossa vesi oli sokkelin päältä päässyt imeytymään muuriin. Ilmiötä lisäsi se, että sokkelit on vedetty lähes 10 cm ulkoseinälinjaa ulommas.

Yllä urkulehterin kaide ilmalämmityksen säleikköineen 1990-luvun alussa. Lämmityskanava oli kaiteen takana.

Vasemmalla urkulehteriä nykyisin. Kaide palautettiin 1993 tehdyssä korjauksessa alkuperäiseen asuunsa.

Yllä kirkkosalin penkkejä ennen peruskorjauksen alkamista. Paksut maalikerrokset olivat monin paikoin irronneet puupintaa myöten.

Oikealla maalinpoistotöitä vuonna 1993 tehdyn peruskorjauksen aikana. Pilarien yläosissa oleviin rautalyötteisiin palautettiin niitä uudelleen maalattaessa kultapronssin sävy.

Kirkkosali alttarilta nähtynä ennen vuoden 1993 korjausta.

Kirkkosali nykyisin.

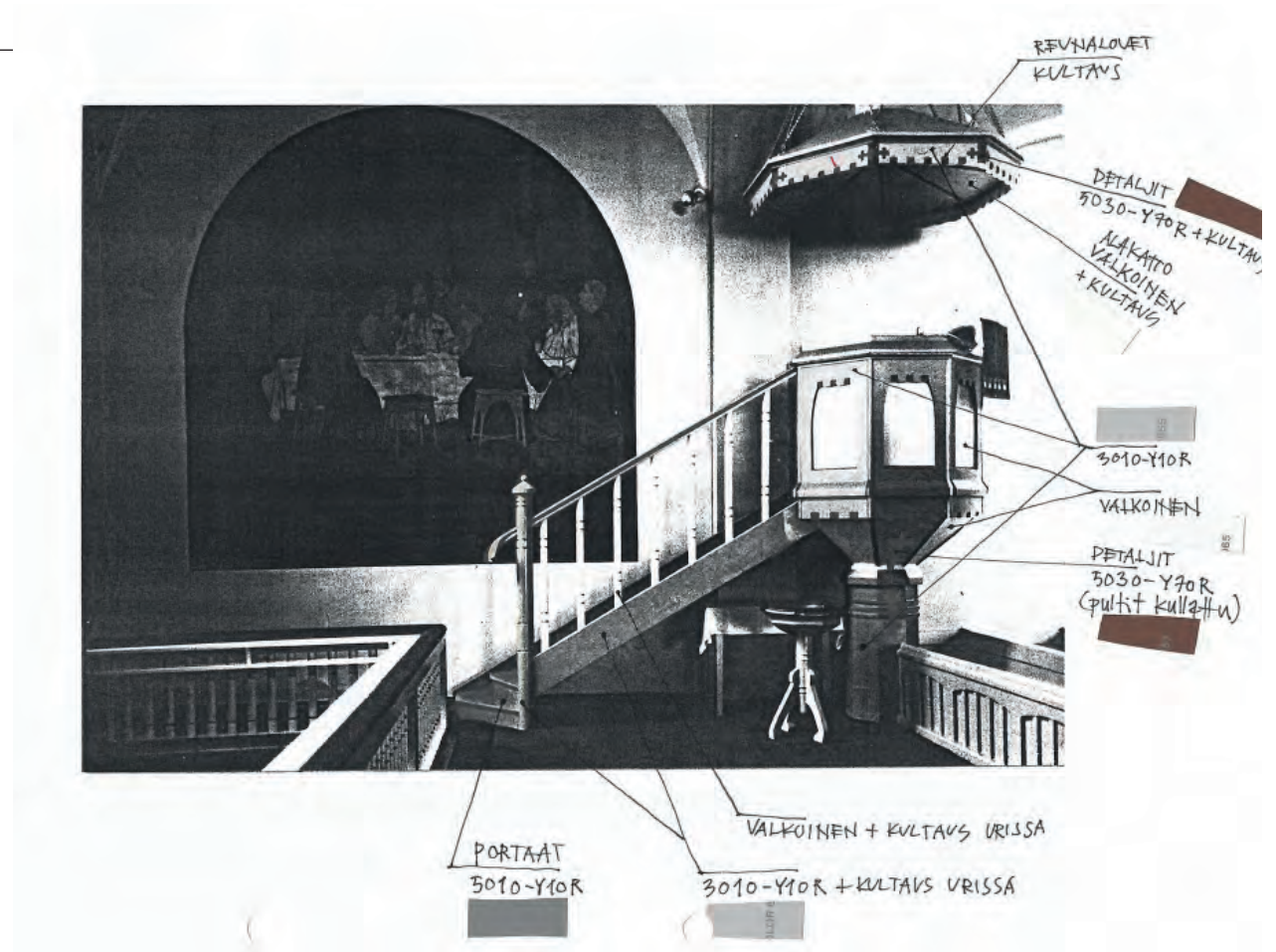
Kirkkosali alttarille päin nähtynä ennen vuoden 1993 korjausta.

Kirkkosali nykyisin.

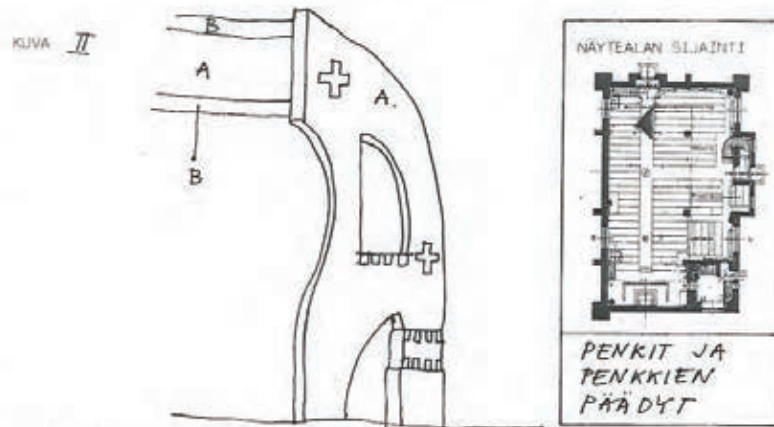

Saarnatuoli nykyisin.

Saarnatuolia koskeva sivu väriytysuunnitelmassa (31.12.1992; Restauroivat arkkitehdit Puurunen ja Tomminen. Kopio HP:n hallussa).

WEIKKO KOTILA TUUSKATU 13 A1 10 00120 DUBLI 00315100	MAALIS 90	17
VÄRIKERROS- JA KORISTEKUVIOSELVITYS VARPAINJÄRVEN KIRKKO		SUORITTAJA KA/TH

PENKIT II

1			KORISTEMAALAUKSET	HUOM
2	MONICOLOR E522	MONICOLOR E520	A. 6529 B. 6629	A. B.
3	MONICOLOR E523	→	TUMMEMPI HARMAA	
4				
5	MYÖS LEHTERIN PENKIT			

Pylväistö väliseinät
 1. MC 6857
 2. MC 6864
 3. NYRKYINEN HARMAA

Esimerkkisivu Katja Aaltosen ja Weikko Kotilan vuonna 1990 tekemästä värikerrostutkimuksesta.

3.11 KORJAUKSIA 2000-LUVULLA

KIRKON IKKUNOIDEN JA OVIENTYÖ VUONNA 2015

Suunnittelija: Katja Lintunen/ Insinööritoimisto Savolainen Oy, Iisalmi

Urakoitsija: Pinnoitus-Pekka Oy, Kuopio

Korjaustyö käsitti kirkon ikkunoiden maalaus-, tiivistämis- ja kittauskorjauksia sekä ulko-ovien ulkopuolen maalipintojen kunnostuksen.

Kirkon ovia ja ikkunoita vuonna 2015 tehdyn korjauksen jäljiltä.

4. NYKYTILANNE

Varpaisjärven kirkko on säilynyt pääosin siinä asussa mihin se 1902-1904 rakennettiin. Alkuperäisasuun nähden ulkonaisesti huomattavin muutos on kirkon pääkaton materiaalin vaihtaminen sementtipaanuis-ta peltikatteeksi 1930-luvulla. Tornin peltikatteen väri oli aluksi vaalean harmaa, mutta 1960-luvulla kaikki peltikatot maalattiin alumiinimaalilla. Nykyisin kirkon peltikatot ovat grafiitinharmaat.

Kirkon ikkunoiden ja ulko-ovien väri oli ilmeisesti alunperin tumman ruskea, nykyisin ikkunat ovat valkoiset ja ovet ovat muutoin vaalean oliivinvehreät, mutta peilit ovat taitetun valkoiset.

Kirkon sisätiloissa tehdyt huomattavimmat muutokset:

- urut asennettiin 1936 pohjoispäädyn lehterille (alkup. suunnitelmassa urut oli tarkoitettu tornin alla olevaan tilaan)
- kaminalämmityksen vaihtaminen kuumailma- ja sähkölämmitykseen 1960-luvulla; 1993 kuumailmalämmitys poistettiin ja asennettiin suora sähkölämmitys koko kirkkoon
- kuorin alueen leventäminen 1960-luvulla kirkkosaliin päin, kaksi penkkiriviä poistettiin
- sakastin puulattian muutos betonirakenteiseksi 1960-luvulla
- kirkkosalin takaosan luoteisnurkasta poistettiin yksi penkkirivi

Kirkkosali urkulehteriltä alttarille päin nähtynä nykyasussaan.

- urkulehterin lattian porrastus kuoroa varten 1993
- alttarinpäädyn ikkunan lasiruutujen vaihto 1993 (ristiaihe kirkkaasta lasista, muutoin mattalasi)
- wc:n rakentaminen sakastin toiseen komeroon 1993
- kirkkosalin värityksen muutokset 1930-l, 1960-l ja 1993 (jolloin pyrittiin palaamaan lähelle alkuperäis-sävyjä)
- uudet kalusteet 1993: lukupulpetti, sakastin kaapit, tornin alla olevan huonetilan kaapit
- sähköasennukset 1960-luvulla (mm. kruunujen sähköistys); asennukset uusittiin pääosin 1993
- uudet valaisimet 1993 (kruunut jäivät ennalleen).

Vasemmalla kirkon itäsiivu eli Kauppaticien puoleinen julkisivu.

Yllä kirkko pohjoisen suunnalta nähtynä. Pohjoispään ovi on kirkon pääovi.

Vasemmalla yläkuvassa kirkon sivuovi Kauppatien puolella.

Sen alla kirkon pohjoispuolella oleva, vuonna 1967 paljastettu vuosien 1939-45 sodissa kaatuneiden sankarivainajien muistomerkki "Lunastus" (Reino Johannes Puustinen).

Yllä kirkko nähtynä luoteesta.

Kirkon eteläpääty.

Kirkkosalia alttaripäätä kohti.

Yläkuviissa kuori ja alttari nykyisin. Vuoden 1993 korjauksessa poistettiin kuorin alueelle 1960-luvulla asennettu punainen kokolattiamatto. Alttaripäädyn alkuperäiset tekstit otettiin esille ja kunnostettiin.

Vasemmalla kirkkosalin keskiosaa. Kuvissa näkyy myös vuoden 1993 korjauksessa lisättyjä uusia riippuvalaisimia.

Saarnatuoli ja sen vasemmalla puolella kuorin seinällä oleva Pyhää ehtoollista esittävä maalaus, joka vuoden 1993 korjauksissa puhdistettiin.

Ylinä kirkon pääsisäänkäynti urkulehterin alla kirkkosalin perällä.

Vuoden 1993 korjauksessa poistettiin yksi penkki kirkkosalin luoteisnurkasta (alempi kuva).

Vasemalla ylemmässä kuvassa urkujen vieressä olevaa lehterin aluetta, joka nykyisin toimii kanttorin työtilana.

Alemmassa kuvassa urkuparvelle kuoroa varten 1993 tehtyä porrastettua lattiaa (aiemmin lattia oli kokonaan viisto).

Yllä näkymä tornin alla olevasta tilasta lehterille. Huonetilaan tehtiin vuoden 1993 korjauksessa kolme kaappia, joista yhdessä on sähkökeskus.

Sakasti komeroineen ja kalusteineen vuoden 1993 korjausten mukaisessa asussa.

WC sijoitettiin toiseen komeroista, toiseen tuli äänentoistolaitteet ym. sähkötekniikkaa.

Alla sakastin lattian alla oleva entinen viinikellari.

Ullakkoa kirkon päälaiivan kohdalla. Rakenteet ovat alkuperäisiä, mutta holvien päälle on lisätty puhallusvillaa lämmöneristeeksi. Ullakolla on säilytetty yksi kaminälämmityksen aikaisista savupiipuista.

Kirkon tornissa olevat kellotelineet vuonna 1972 uusittuine kelloineen.

5. YHTEENVETO

Nilsin pitäjä jaettiin vuonna 1900 keisarin vahvistamalla senaatin päätöksillä kolmeen osaan eli Nilsiaan, Muuruveteen ja Varpaisjärveen. Koska Muuruvedellä ja Varpaisjärvellä ei ollut kirkkoa ennestään ja Nilsin vanha kirkko oli uusittava, tarvittiin yhdellä kertaa kolme uutta kirkkorakennusta. Nämä kaikki sai arkkitehti Josef Stenbäck erillisinä tehtävinä suunniteltavakseen ja sitten myös urakoitavakseen.

Varpaisjärven vuonna 1904 valmistunut kirkko kuuluu Stenbäckin 1900-luvun alun luonnonkivestä rakennettuihin kirkkoihin, joissa tavoitteena oli käyttää paikallista kiveä, jos sitä suinkin oli saatavilla. Stenbäckin suunnittelemat, Pohjois-Savoon rakennetut Varpaisjärven (1904), Muuruveden (1904), Sonkajärven (1908) ja Nilsin (1906) kirkot muodostavat arkkitehtuurinsa lisäksi myös mielenkiintoisen paikallisista kivityypeistä kertovan ryhmän. Luonnonkiviarkkitehtuuria pidetään yleensä Stenbäckille luonteena, alueena, jolla ”stenbäckiläisyys” selvimminkin tulee ilmi. Tästä tyylistä tuli tavallaan 1900-luvun alkuvuosikymmenen kirkkotyyli.

Varpaisjärven kirkko on muodoltaan tornillinen ja pohjakaavaltaan epäsymmetrinen kaksilaivainen kirkko. Suunnitellessaan kirkkotilaa Stenbäck otti selvästi huomioon saarnakirkon vaatimukset pyrkien lyhyeen ja leveään kirkkosaliin. Epäsymmetrisyyden hän otti myös huomioon, tavoitellen lisäksi maalauksellista yleisvaikutelmaa vapaan rakennusosien ryhmittelyyn, jugendmuotojen ja materiaalin

avulla. Kirkot olivat holvattuja ja holvityypit kansallisromanttisia. Varpaisjärven ohella Stenbäckin kirkkojen kansallisromanttiseen huipennukseen luetaan usein Muuruveden ja Koiviston kirkot.

Kirkko on toiminut koko historiansa ajan Varpaisjärven seurakunnan kirkkona, ja sen alkuperäiset piirteet sekä ulkoasussa että sisätiloissa on säilytetty lähes kauttaaltaan hyvin. Merkittävimmät korjaukset kirkossa on tehty 1930-luvulla sekä vuosina 1962-63 ja 1989-1993.

6 LÄHTEET

PAINAMATTOMAT LÄHTEET

Varpaisjärven seurakunnan arkisto Ylä-Savon seurakuntayhtymän arkistossa (työn yhteydessä lähinnä tutkitut asiakirjat):

Varpaisjärven uuden seurakunnan kirkonkokousten pöytäkirjat 1901.

Varpaisjärven uuden seurakunnan olojen järjestämisestä valitun toimikunnan kokousten pöytäkirjat 1901.

Varpaisjärven uuden kirkon rakennustoimikunnan pöytäkirjat 1902-1905.

Varpaisjärven seurakunnan uuden kirkon työselitys. Josef Stenbäck, Rakennustoimisto. Helsingissä maaliskuussa 1902.

Varpaisjärven seurakunnan uuden kirkon kustannusarvio. Josef Stenbäck, Rakennustoimisto. Helsingissä huhtikuussa 1902.

Urakkasopimus seurakunnan ja Rakennustoimisto Stenbäckin välillä 19.6.1902.

Seurakunnan kirkonrakennushankkeeseen liittyvä kirjeenvaihto.

Varpaisjärven seurakunnan lisätyn kirkkovaltuuston pöytäkirja 1935.

Urkujen hankintaan liittyvä kirjeenvaihto 1935-1936. Sopimus urkujen rakentamisesta Kangasalan urkutehtaan kanssa 18.7.1936.

Kruunujen hankintaan liittyvä kirjeenvaihto 1936.

Pirkko Korhonen. Puhe Muuruveden kirkon 80-vuotisjuhlassa 17.11.1984.

Arkkitehtitoimisto Restauroivat arkkitehdit Puurunen ja Tomminen:

Kirjoittajan hallussa olevat vuosien 1989-1993 korjausvaihetta koskevat suunnitelmat ja asiakirjat. Näihin kuuluva piirustusaineisto on skannattu ja luovutettu Ylä-Savon seurakuntayhtymälle syksyllä 2021.

PAINETUT LÄHTEET

Eero Erola 1986. Seurakunta ja hengellinen työ. Kirjassa Marjatta Haara ja Pekka Haara (toim.), Varpaisjärvi. Kuopio.

Jussi Jäppinen 2011. Ristiretki Savoan. Porvoo.

Kauko Leiponen 1981. Suomen tiiliteollisuus 1860-1978. Julkaisussa Suomen tiiliteollisuuden historia, II osa. Helsinki.

Niilo Lintunen 2005. Saman armon alla. Nilsiä seurakunnan historia. Jyväskylä.

Helena Riecki 2005. Kuopion kaupungin rakennushistoria. Oulu.

Helena Riecki 2005. Kuorimaalaus. Kirkko ja koti no 15, 18.3.2005.

Helena Riecki 2004. Muuruveden kirkko Josef Stenbäckin kirkkoarkkitehtuurissa. Muuruveden kirkko 100 vuotta juhlaulkaisu. Juankoski.

Josef Stenbäck 1904. Tre nya kyrkor i Nilsiä. Tekniskern 29.6.1904, no 366.

Varpaisjärven kunnantupa, rakennushistoriaselvitys. FCG suunnittelu ja tekniikka / Julia Virkkala, 17.9.2020.

TIEDONANNOT

Mirja Lehikoinen, sähköposti ja keskustelut 9.1.2022.

Helena Riecki, useita keskusteluja ja viestien vaihtoa joulukuussa 2021 ja tammikuussa 2022.

Takakannen kuvat

Kirkko valmistumisvaiheessa vuoden 1904 syksyllä. Valok. Josef Stenbäck. Josef Stenbäckin kokoelma, Museovirasto.
Lehtileike: Uusi Savo, 7.7.1903.

Moniaat taitavat
muurarit

ja
kivityöntekijät

saavat pitempiaikaista työtä
Varpaisjärven kirkkorakennuk-
sella kun ilmoittautuvat raken-
nusmestari **K. Lappalai-
selle**, osoitteella Lapinlahti,
Sutela.

